DE SOCIALE VRAGEN

EN

DE EVANGELIEDIENAAR.

EEN REFERAAT,

GEDEELTELIJK GEHOUDEN OP DE VERGADERING DER NEDERL. HERV. PREDIKANTEN-VEREENIGING, OP DONDERDAG 29 APRIL 1887

DOOR

S. ULFERS,
Predikant te Oldemark.

UTRECHT,
C. H. E. BREIJER
1887.

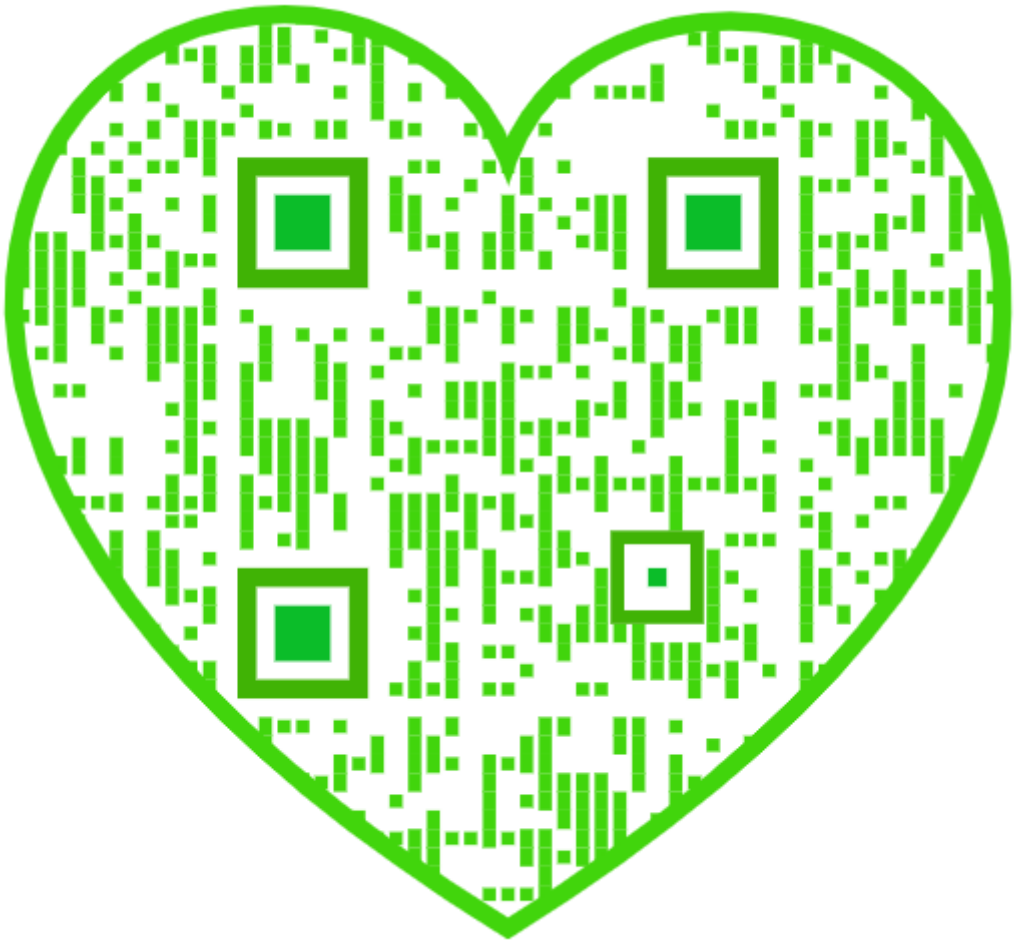

DE SOCIALE VRAGEN

EN

DE EVANGELIEDIENAAR.

(*The priest comes forth, and walks slowly up and down the church.*)

O blessed Lord! how much I need
Thy light to guide me on my way!
So many hands, that without heed,
Still touch thy wounds, and make them bleed!
So many feet, that day by day
Still wander from thy fold astray!
Unless thou fill me with thy light
I cannot lead thy flock aright;
Nor, without thy support, can bear
The burden of so great a care,
But am myself a castaway!

(*A pause.*)

The day is drawing to its close;
And what good deeds, since first it rose,
Have I presented, Lord, to thee,
As offerings of my ministry?
What wrong repressed, what right maintained,
What struggle passed, what victory gained,
What good attempted and attained?
Feeble, at best, is my endeavour!
I see, but cannot reach the height
That lies for ever in the light;
And yet for ever and for ever,
What seeming just within my grasp,
I feel my feeble hands unclasp,
And sink discouraged into night!
For thine own purpose, thou hast sent
The strife and the discouragement!

(*A pause.*)

The evening air grows dusk and brown:
I must go forth into the town,
To visit beds of pain and death,
Of restless limbs, and quivering breath,
And sorrowing hearts, and patient eyes,
That see, through tears, the sun go down
But never more shall see it rise,
The poor, in body and estate,
The sick and the disconsolate,
Must not on man's convenience wait.

(*Goes out.*)

LONGFELLOW: The golden legend.

DE SOCIALE VRAGEN

EN

DE EVANGELIEDIENAAR.

EEN REFERAAT,

GEDEELTELIJK GEHOUDEN OP DE VERGADERING DER NEDERL. HERV. PREDIKANTEN-VEREENIGING, OP DONDERDAG 29 APRIL 1887

DOOR

S. ULFERS,
Predikant te Oldemark.

UTRECHT,
C. H. E. BREIJER.
1887.

WAG. BOEK- EN MUZIEKDRUKKERIJ.

SOCIALE VRAGEN.

Er is een ontzaglijke misstand in de maatschappelijke verhoudingen ontstaan. Rijken en armen ontmoeten elkander niet meer, en zoo heeft God hen niet gemaakt. Er gapen kloven tusschen die groote menschenmassa, die, uit éénen bloede gemaakt, ééne groote familie moesten vormen, door den band des bloeds verbonden, en in elkanders lot deelende. Kloven, die wijder gapen, en de deelen van die menschenmassa verder van elkander verwijderen dan een berg of een oceaan doet; en waarbij ook de historische verwijdering, welke men „nationaliteit" noemt, niets is. Kloven namelijk tusschen *de verschillende standen* in éénzelfde maatschappij, wier afgrond eerst kortelings begonnen is gepeild te worden, en waarvan de donkere schaduwen in de diepte slechts door weinigen worden gekend.

Een vierde stand, niet veel beter er aan toe dan de laagste kaste onder de Egyptenaren, of de slavenbevolking in Griekenlands en Rome's bloeitijd, ontzaglijk vermenigvuldigd in getalen, maar evenzoo in armoede, zoo physisch als psychisch, heeft langen tijd als bezield werktuig slechts bestaan voor de hoogere standen, in hun dienst,

tot hun welvaart. Hij heeft, als grondstof, met de taaiheid van den grondstof, met zich laten doen, wat een hoogere stand verlangde; heeft van zich afgegeven, wat er van hem af te geven was, en met de handen aangenomen zooveel menschelijke ellende, als hem maar aangeboden werd. Hij moest wel. Daar was geene keus. De strijd om het bestaan vordert ook wel eens, dat men zich laat verdrukken, als het bestaan niet geheel zal ingeboet worden. Het „bellum omnium contra omnes", om dat woord van Th. Hobbes te gebruiken, doet het soms als raadzaam achten zich te laten vernederen, om niet vernietigd te worden. Zoo hebben de Sudra's van Indië gedaan, zoo ook de Sudra's van het Westen.

Maar wie het geweest is, die het gedaan heeft; of het Rousseau was, met zijn bliksemend woord van c o n t r a t s o c i a l; dan wel of het de veerkracht is van den menschelijken geest, die nooit breekt en nooit breken zal; dan wel of het een verkeerd verstaan was van het woord der humaniteit, dat de mensch van Gods geslacht is; — er kwam beweging in die liggende, lijdende kolossus; er ging een zucht uit dien ontwakenden boezem; en een dof besef, dat ook hij rechten had, was als de weerschijn van dien bliksem in zijn duister hart.

En of het toen Babeuf was of St. Simon, Fourier of Cabet of Dezamy; of het Ferdinand Lasalle was of Marx; die den vierden stand tot klaarheid bracht van zijn toestand? — maar die kolossus sloeg de oogen op, en in het rond; en richtte zich overeind; en dat opstaan was een woedend worden, een dreigen, een ballen van den groven vuist. Verpletterend is die vuist reeds neergekomen op

den expropriator te Londen, te Parijs, te Gent en Luik, ook bijna te Amsterdam. Doch het leger, de soldaten bedwingen den reus; maar ook de soldaten nog alleen.

Dit plotseling opbruisschen van eene groote, groote massa volks heeft velen humanisten, ook onder de Christenen, meer dan ooit de oogen geopend voor de verschrikkelijke ellende van den vierden stand. Bij de barricades van Parijs, later door de Chartisten, en later bij de verwoestingen van fabrieken en kasteelen in België, is een schrik gegaan door de conscientie van velen, zelfs van vele liberalisten, die, meestal later in het begrip, dat er gezondigd is tegen eigen bloed, daarom niet de laatsten zijn in de daad, om te doen wat de nood vordert.

Daar is openbaar geworden toen, en het is toen ook begonnen meer geloofd te worden, niet dat er ellende was in die onderste laag des volks, — maar dat er bijna geene kans was om die ellende weg te maken. De wanverhouding tusschen de standen werd openbaar in den vorm van wanhoop.

Zie! Daar was *de mijnwerker*. Dat zijn leven een lijden was in onbewustheid of meerdere bewustheid, wist men. Dat hij van den morgen tot den avond, in de diepten der aarde wroette, aan duizend gevaren blootgesteld, bij het schemerend licht van de mijnlamp; dat hij daar op de knieën, neen, zijlings liggende in een mollengang, met het houweel den steenkool uitbikte, om morgen weer hetzelfde te doen, en morgen weer, ook al duurde dat leven 50 of 60 jaren; dat hij

dus geen tijd had om zijne kinderen aan te zien, dan bij het inkomen en uitgaan des morgens en des avonds, als zij reeds lagen of nog lagen in den slaap; dat dit aanzien pijnlijk was bij de gedachte, dat ook zij gedetermineerd waren hem gelijk te worden; om nu niet mede te tellen, wat het zeggen wil, het licht der zon bijna nimmer te aanschouwen; dat alles wist iedereen. Maar men is sedert begonnen eenigermate die ellende mede te beseffen; ook te beseffen, dat er zoo weinig kans is, die ellende weg te maken.

Daar leefde de *wever* in de fabriek. Als hij gestorven was, kon men zeggen, dat zijn leven gelijk was aan zooveel meters doek; en dat van zijn kameraad rechts, die wat sterker was, aan zooveel meer meters doek.

Daar leefde de arbeider in de *ijzerfabriek*. Uhlhorn vertelt van zoodanig een, dien hij gekend heeft, wiens taak deze was: hij bediende eene machine, waarmede schroefmoeren gemaakt werden. 'S mans taak was een stuk metaal in die machine te brengen, door een handgreep de machine in beweging te zetten, en dan viel de schroefmoer klaar daar weer uit. Dat werk had deze man 25 jaar door in alle eentoonigheid verricht!

Daar is de *handwerksman*. Hoe het gekomen is, doet er niet toe, maar hij is slechts t'huis in zijn vak; en zelfs voor zijne ongeschikte handen vindt hij geen arbeid. Dat hij dan honger lijde, en dat zijne vrouw hem met scheldwoorden overlaade, als hij zonder loon t'huis komt; en dat hij haar ontloope, naar de kroeg slentere; maar niet naar die kroeg, waar zijne dochter ook al is te recht gekomen, zijne dochter, die wel brood heeft!

Daar is de *fabrieksvrouw.* Laat ze toch onder de 12 uren arbeid niet om haar huis denken; kan die moeder dan hare gedachten niet bedwingen? Rep toch de handen; daar t'huis zal alles wel gaan, zoo als 't gaat; kleinzus past op haar broertjes; zoo zijn er al zooveel kinderen groot geworden; 't is toch niet noodzakelijk, dat eene moeder naar de kinderen verlangt. Ik draag uw weefsel, en 't is gelukkig tien malen gebleekt, nadat het uit uw handen is gekomen.

Daar is het *fabrieksmeisje.* Waarom zou zij niet 's avonds na afloop van het werk ook eens mogen weten, wat een mensch te zijn beteekent? Mag ze dan niet dansen gaan? De mannen drinken hun borrel; zij wil in het danshuis. Of zij niet moe is? Ja, zeker! overmoe! En dat is hetzelfde als zenuwachtig onvermoeid! Laat ze morgenochtend maar weer in slaap vallen onder het werk; en laat de opzichter maar brommen! Als zij 's avonds niet geniet, wanneer zal ze dan ooit genieten?

Daar zijn de *kinderen!* Toen Engelsche fabriekanten eens aan de regeering voorhielden, dat zij onder zoodanige loon- en handels-verhoudingen onmogelijk de concurrentie met het buitenland konden volhouden, toen antwoordde de overigens zoo gevierde en groote William Pitt met een woord, welks strekking hij niet geheel heeft ingezien: „Neemt de kinderen!" En de fabrieken hebben de kinderen genomen, en hen ten vroegtijdigen dood opgeschreven. En de buitenlandsche fabrieken, om de concurrentie, namen ook de kinderen, en schreven hen op ten doode. En het was eene concurrentie in kinderoffers. Heeft Malthus daar iets tegen? Mij dunkt, hij kan

tevreden zijn! Hij heeft hen heel niet willen laten geboren worden; zoo'n oeconomist! En nu zijn zij nog nuttig; en vóór zij lastig zouden beginnen te worden, d. w. z. voor zij de lasten van de maatschappij beginnen te helpen vermeerderen, sterven zij weg!

Doch daar is meer openbaar geworden sedert de barricades van Parijs, de Chartisten en den Belgischen orkaan.

Daar is openbaar geworden, dat heel dit arbeidersvolk behuisd was in *woningen*, waarvan geen welgestelde zich goed een denkbeeld kon vormen, noch gepoogd had tot nu toe een denkbeeld te vormen. Eene nauwe ruimte van kubieke voeten waar geslapen werd en gegeten en gewoond; waar alles, tot eene huishouding behoorende, eene plaats moest vinden, en geene plaats kon vinden; waar de lucht bedorven was, en niet kon ververscht worden, dan ten koste van de dure warmte; waar de spijze eene armzalig gedwongen vegetarische was; waar het drinkwater eene geleiding was van epidemische ziekten; voor alhetwelk nog eene woekerhuur moest betaald worden, alsof het alles *first rate* was; — dat heette het te huis van den arbeider.

Daar is openbaar geworden, dat de bevolking tegen alle mogelijke ongelukken des levens geene *assurantie* had. Die in zijn arbeid in de mijnen of in de machines was kreupel gelegd of gebroken, mocht rond komen, zoo hij kon. Die door krankheid maanden lang zijn werk moest staken, kon honger lijden, zooals hij wilde (laat staan dat er eene geneeskundige behandeling bereikbaar was) en kon vrouw en kinderen zien honger lijden en bedelen, zooveel hem maar lustte. Die stierf, hetzij een natuurlijken dood,

of een afmattingsdood, of een fabriekmatigen dood, mocht sterven met of zonder gedachte aan de nagelaten betrekkingen, voor wie de wijde, wijde wereld zoo openstond als de deur van een verbeterhuis of van eene strafkolonie of van eene gevangenis of van een bordeel. Die oud was geworden in het werk, en 60 jaren de fabriek had aan den gang geholpen als de kracht van twee kilo steenkool dagelijks, mocht verouderen zooals de natuur, en niet de mensch, hem toeliet. Moesten de werkgevers zich dan inlaten met arbeidersassurantiën, of moest de staat het doen, of wat anders?

Daar is openbaar geworden, dat de arbeid voor de arbeidersbevolking daarom zoo zwaar was, omdat het *begrip* van arbeid eene wijziging, eene geheele verandering had ondergaan; niet alleen bij de gegoeden en de rijken, maar ook bij de arbeiders zelven. De moralisten zeggen, dat er niets zoo schadelijk werkt als *verwarring* in de begrippen van moraal; en zoo waar! zij hebben gelijk; zij hebben braaf er aan medegeholpen. Het optimisme in de opvatting van arbeid was zoek, aan den haal; en een pessimisme, gelijk altijd, wel te verklaren maar niet te rechtvaardigen, had aan het ethisch begrip van arbeid zooveel toegevoegd, dat Ed. v. Hartman niets anders uitsprak, theoretisch, dan wat practisch al lang waar was: „Niemand werkt, dan die moet werken; en er zal voor den arbeider op het laatst niets overschieten, dan te doen als de knol, die den zwaren wagen gewoon is geworden met tamelijk goeden luim voort te trekken." Arbeid een noodzakelijk kwaad! en dat in den menschelijken bijenkorf!

Daar is openbaar geworden, dat heel het stelsel van *Adam Smith* ten opzichte van productie en aflevering een *fataal* was. Hij heeft de wereld van de gilden afgeholpen. met al hun voor- en nadeel. En er voor in de plaats gaf hij het anarchisch stelsel van vrije concurrentie, zonder regeling. Wat had de staat zich te bemoeien met de werkkrachten en den eetlust zijner burgers? Was de staat dan aan de eene zijde eene groote fabriek, en aan de andere zijde eene groote soepinrichting? Ieder arbeider voor zich zelf! De *concurrentie* zou de machtige hefboom worden voor goedkooper waar, solieder arbeid, bestendiger ijver. En meteen was de staat van alle zorg ontslagen. „Laisser faire! laisser aller!" En daar ging het! Adam Smith's stelsel heeft nu al den tijd gehad, om meer dan bij wijze van proefneming gekeurd te worden. 't Is nog het vigeerende stelsel van arbeid en handel. Maar wat ik zeggen wil, dat openbaar is geworden, dat is Adam Smith's fiasco. Het concurrentiestelsel zonder regeling heeft den vierden stand naar den grond gebracht, zoo stelselmatig, als de wet der zwaarte een steen, die eerst boven op den grond gelegen heeft, langzamerhand onder den grond komt te begraven. Indien er ooit eene premie gesteld ware geworden op de vraag: Wie het beste middel kon aanwijzen om de vele kleine, kleine eigendommen hooger op in handen van zeer weinigen, of van éénen te spelen, dan zou Adam Smith met zijn stelsel die premie gewonnen hebben. Jozef in Egypte, met zijne agrarische omwenteling, heeft zulks ook gedaan; maar die had een kapitalen hongersnood tot zijne beschikking. Adam Smith verstond

hetzelfde zonder hongersnood, en hij wist niet eens, dat hij het verstond.

Daar is openbaar geworden eene ontzaglijke storing in de ontwikkeling van het *familieleven;* niet in dien zin, dat het getal familieleden zich niet ontwikkelde; — de arbeiders vermenigvuldigden zich als de ratten (de uitdrukking is van Mirabeau): — maar eene storing in dien zin, dat de familie, door God gesteld als een fondament van staat, ophield dat fondament te zijn, en in stee van de eerste ethische school te zijn voor den knaap en het meisje, niet veel meer was dan eene voederplaats, totdat de knaap en het meisje genoeg gegroeid waren om het lichaam aan den arbeid te wagen. — Een kleine jongen, op een morgen wat vroeger opgestaan dan anders, is de deur uitgeloopen om buiten te spelen. De vader, op zijn tijd uit het bed, treedt de deur uit om zich naar de mijn te begeven, en ziet zijn jongen. Omdat de vroege morgenlucht wat guur is voor den kleinen jongen, geeft hij hem een paar klappen, en jaagt hem naar binnen. Op de vraag van de moeder, waarom hij huilt, snikt hij: „Die man heeft me geslagen, moeder, die hier 's zondags soms komt!" Wat bleef er zoo over van dien band tusschen lieden van één gezin, dien band, door God uitgedacht als een dier middelen om de groote menschenmassa niet als atomen uit elkaar te doen vallen?

Daar is openbaar geworden, dat het zedelijk begrip van *eigendom* een geheel relatief begrip is, en zulks moet worden als de vrijheid van de individu, waarmede dat begrip ten nauwste verbonden is, eene vrijheid is om zich

dood te werken; en dat de waardeering van iemands eigendom moeilijk kan plaats hebben, als men geene gelegenheid heeft eigendom te leeren waardeeren bij zich zelven.

Daar is openbaar geworden, dat er bij die groote massa, die niets scheen te doen dan te werken, meer *philosophie* beoefend werd, dan iemand vermoedde. Daar was eene vraag wakker geroepen in hun bewustzijn: „Ben ik geen mensch, zoo goed als mijnheer?" wakker geroepen door het rationalisme, dat het rechte troostwoord daar niet op gegeven heeft. En dat rationalisme was door niemand bedenkelijk gevonden, toen het met glacé-handschoenen zijne intrede deed in de salons. Maar dit was wél bedenkelijk, dat het, populair van nature, ook de kroegen opzocht, en zich even goed t'huis gevoelde onder de blousemannen in den rookwalm. Zou mijnheer de commissaris zijne agenten niet willen afzenden tegen het rationalisme in de kroeg?

Daar is openbaar geworden een zoodanig *materialisme* onder den vierden stand, als de materialisten van hoogere orde niet kenden. Dit was eigenaardig. Ma foi, madame! een materialisme zonder genieten! een materialisme zonder voordeel! Waarvoor dan materialist te wezen? Als wij het zijn, madame! dan zijn wij het uit eigenbelang, uit berekening, niet waar? Wij spreken nu eens onder ons — de gasten moeten nog komen — nu eens niet wetenschappelijk; wij weten wat wij er aan hebben, welke license het ons geeft; hoe verrukkelijk! Maar die wezens, die den geheelen dag werken, hebben niet eens een pessimistisch materialisme! Von Hartman moet hen verachten, want zij zijn nog minder dan de scorpioen, die, als een kring

van teer om hem heen gemaakt wordt, den staartpunt ombuigt en zijn eigen vergif stort in de geleding, die kop en rug verbindt! Bisschop von Ketteler heeft laatst dan ook aan het dessert gezegd, Madame! dat zij wijs deden, weer de vrome leer van de Kerk aan te nemen, dan hadden zij nog wat! En hij heeft gelijk, madame! want dit materialisme is te eigenaardig ; het is er een zonder voordeel, en zonder genot!

Daar is openbaar geworden, (hoe de statistici dadelijk overal bij zijn, als er wat aan 't handje is,) dat de lieden van de *hoogste beschaving* 1 % bedragen, die van middelmatige beschaving 2 %, die van primitieve beschaving 86 %; en zoo schieten er 10 % over voor de „analphabeten." Dit bijvoorbeeld in Pruissen.

Daar is openbaar geworden, en ik herhaal, dit is het ergste van alles, dat aan al deze *ellende* zoo weinig te helpen is, dat al wilden de Rotchilds en alle bankiers eens doen, wat van den rijken jongeling gevergd werd, het de moeite niet eens waard zou wezen uit te rekenen, hoeveel per hoofd dan moest uitgekeerd worden. De wanhoop onder de oeconomisten van beroep moet even erg wezen als de wanhoop onder den vierden stand. Mr. N. G. Pierson heeft laatst nog gezegd, dat alle pretentie om de sociale vraag op te lossen, eenvoudig weg kwakzalverij moet genoemd worden. En dan ook, het individueel genie is zulk eene spaarzamelijke uitkomst. Onder de millioen bergwerkers is maar één bergmanszoon van genie als Luther; en onder de honderdduizend wevers maar één weversjongen van genie als Livingstone. — Blijft omlaag, al gij anderen, en laat alle hoop varen!

En als wij aan het slot van deze omtrekken van den socialen nood van de 96 procent, eens tegenoverstellen de rijke, rijke weelde der 1 en 2 procent; die weelde, die wij niet beschrijven willen, maar die met deze would-be aristocratische woorden van Von Treitschke duidelijk voor den dag treedt: „Die millionen *müssen* ackern, schmieden und hobeln, damit einige Tausend forschen, malen und regieren können," en „Sicherlich sind die Tragödien des Sophocles und der Zeus des Phidias um den Preis des Sklavenelends nicht zu theuer erkauft"; dan is wat petroleum en eene fakkel, een bom en wat dynamiet uit de hand van zoo'n eigenaardig soort van materialisten niet geheel ethisch onverklaarbaar. En dan heeft ook de Amerikaan George niet zoo geheel ongelijk, als hij zegt: „Als een mensch vóór zijne geboorte kon kiezen, waar hij wilde geboren worden, onder de Vuurlanders van Patagonië en de Papoeas van Australië, of onder de laagste klasse van een der nu hoogstbeschaafde staten, dan deed hij wijs het eerste te kiezen."

Babeuf, *St. Simon*, *L. Blanc*, *Fourier*, *Cabet*, *Dezamy*, *Proudhon*, *Ferdinand Lasalle*, *C. Marx*, *Robert Owen*, *Maurice*, *Victor Aimé Huber*, *Schultze Delitsch*, *Adolf Stöcker*, *Dr. Schäffle*, de Mainzer Bisschop *von Ketteler*, *Hitze*, *de Laveleye*, *Domela Nieuwenhuis*, *D'Aulnis de*

Bourouil, *Quack*, nu ook *Kerdijk*, deze allen openen aller oogen voor het sociale kwaad. Deze allen hebben hun eigenaardig redmiddel, verderfelijker of beter, aanbevolen of, voorzichtiglijk, gezegd hoe de genezing niet moest plaats hebben.

En zoovele anderen achter hen, de advocaat, de dokter, de wijsgeer, de staatsman, ook de arbeider zelf; zij tillen allen te zamen aan dien ontzaglijken steen, waarbij het Hunnenwerk bij de graven hunner grooten in Drenthe's heidevelden kinderspel is geweest! Doch nog is die steen, die steen des aanstoots, geen voetbreed van zijne plaats geweken.

Ook de *evangeliedienaar?* tilt hij mede? Of verhindert hem zijne toga, om den schouder tegen den steen te zetten?

Dit is zeker, dat bij de omtrekken van den socialen nood, welke wij daareven gaven, de pastor nog zijne eigene beschouwing er van bovendien heeft.

Hij ziet nog de diepgaande, zielverwoestende, ethische schade, die onder dat alles doorgaat als een stroom onder den grond.

De pastor vreest niet, dat de sociale nooden schade zullen aanbrengen aan den godsdienst, want de godsdienst kan nimmer schade lijden; maar hij vreest, en bekommert zich er over, dat de sociale nooden schade doen aan hen, die godsdienstig moesten zijn.

Hij ziet het fabrieksleven, het mijnleven nog van de ethische zijde; hij ziet het kroegleven, het straatleven in de steden, hij ziet het familieleven van de ethische zijde.

Hij ziet het ontvreemden der massaas van het kerkelijk leven, en dat teekent zoo zwart; want de groote massa

der weinig ontwikkelden ziet haar centrum, en heeft haar centrum altijd gezien, meer in de kerk, dan in den Bijbel, als echte Joden. En voor de groote massa valt met de kerk de waarheid der kerk mede weg.

En de pastor bekommert zich.

Hij hoort uitingen van een volksleven, welke getuigen dat er kwaad zaad op den akker is gezaaid.

Hij hoort zeggen, niet in de salons meer, maar op de straat, dat er geen God is.

Hij hoort, dat in de timmermanswerkplaats door de arbeiders gelachen wordt om een nieuwgezel, die de kerk bezocht heeft.

Hij hoort, dat op den akker twee arbeiders, op de spade geleund, overeenstemmen in de meening, dat het leven is om te genieten, en dat er al een ellendig bestuur daarboven moet wezen, als dat dit alles zoo geregeld heeft.

Bij het huisbezoek verneemt hij bij de arbeidersvrouw, met wie hij spreekt over eeuwige belangen: „Hoorreis, meneer! schei daar maar mee uit, want m'n man zeit, dat als we dood bennen, dan bennen we dood; dat heeft hij op de vergadering gehoord. En ik geloof net als m'n man, weet u!"

De pastor verneemt, dat in de kroeg aan philosophie wordt gedaan, aan de philosophie des ellendigen, en hij vraagt zich pijnlijk af, of er dan zooveel causaal verband is tusschen drank en philosophie.

De pastor gaat de smidse voorbij, en bij het hameren van den gloeienden bout, en bij het spatten van de vonken, hoort hij den maathoudenden zang:

Breng gij o haat, een ommekeer,
Breek gij de slavenketen.
En waar gij nog tirannen vindt,
Verdelg die potentaten.

Wie nog een hart bezit, hij moet
Slechts haat in zich gevoelen,
Want dynamiet is nog te goed,
Om ons gemoed te koelen.

Wij hebben lang genoeg bemind
En willen eindlijk haten!

De pastor heeft bij het ontbijt zijn kleine kind aandoenlijk hooren opzeggen het oude liedje

Ich bin klein,
Mein Herz ist rein,
Soll niemand drinnen sein,
Als Jesu allein.

Hij gaat uit, en vindt, het is tegen schofttijd, den gebaarden, den geknevelden arbeider, terwijl deze wacht op het gaar worden van zijne aardappels; hij vindt dezen met een kleinen blonden jongen op zijne knie; hij leert hem met iets wilds in zijn blik

Ich bin klein
Mein Herz ist rein,
Soll niemand drinnen sein
Als Lasalle allein.

De pastor bekommert zich.

Als hij straks geroepen wordt bij het ziekbed van den arbeider, dan verstaat de arbeider hem niet. De taal des Evangelies is eene vreemde taal voor den arbeider geworden. Als een naklank van iets uit zijn lang vervlogen jeugd, komt het hem niet geheel onbekend voor. Maar de pastor voelt het: hij zou dien zieke, dien welhaast stervende, zeker nog wel veertien weken catechisatie moeten geven, voor deze hem zelfs maar *verstond*. En de pastor bidt bij dat sterfbed; wat zal hij anders doen dan bidden?

En als hij hier de deur uitgaat, de straat op, dan hoort hij de toonen van de Marseillaise; en bij het omslaan der straat: jongens, mannen, vrouwen, roode banieren, agenten, honger, geen God! Misschien bereiken de toonen van de Marseillaise nog de ooren van den stervenden broeder; hij zal dan den geest wel geven met saamgeknepen lippen, en stomme smart zal wel spreken uit zijn laatsten blik!

En als de pastor straks komt op het kerkhof; en hij loopt daar eens rond, als een eenzame, deze graven voorbij, en dat praalgraf langs, naar dien hoek, den armenhoek, waar de graven nog geen zes stuivers kosten; en als hij daar staat tusschen die arme dooden, zijne doode gemeente, en hen ziet naast elkander liggen: den wever, den machinist, den loopjongen, de koffiepikster, den conducteur, den straatveger, de water- en vuurvrouw, den karreman, de vrouw, die altijd het plaatsengeld beurde onder het zingen, den kellner, den schoenpoetser, en de agenten daar weer, daar nog altijd tusschen; — en als de pastor

denkt, dat deze allen denkelijk gestorven zijn zonder God in eene ellendige sociale wereld, — en dat zij, zoovelen ten minste, volgens zijne leer naar de verdoemenis zijn! — dan houdt hij zich het hoofd vast van bekommering en hij zucht: Och! Heer! is er geene wederherstelling aller dingen? is er geene conditioneele onsterfelijkheid?

Het is wèl, pastor! maar laat die verzuchting niet luide van den preekstoel gehoord worden. Laat het een stil gravamen blijven naar den eisch der gravamina, tot het groote convent, de groote Synode daarboven!

Niet waar, M. H. ook de evangeliedienaar ziet zoo den socialen nood; maar hij heeft nog zoo zijne eigenaardige beschouwing bovendien. Hij ziet niet den rook alleen, die het slagveld overdekt als met een kleed, maar ook de menigte van gedooden en gewonden onder dien rook.

Zietdaar, M. Heeren waarde Broeders! eenigermate getracht de velerlei sociale nooden u te herinneren. Elke sociale nood is eene sociale quaestie, eene vraag naar een antwoord. Voor wij nu echter aantoonen, wat de *evangeliedienaar* als antwoord op de quaestiën te doen heeft, doet, of gedaan heeft, zij het mij vergund, u ook nog te herinneren wat *anderen* gemeend hebben op die sociale quaestiën te doen ter oplossing.

EENIGE ANTWOORDEN OP DE SOCIALE VRAGEN.

1. HET SOCIALISME.

Een der eigenaardigste antwoorden op de sociale vragen is, wat men gewoon is *socialisme* te noemen.

Wat is *socialisme?*

Dit is gemakkelijker gevraagd, dan gezegd. De vraag doet denken aan den grooten Thorwaldsen, toen deze in Rome woonde. Een jonge Deen, pas overgekomen, doet hem de vraag: „Hoeveel dagen, Heer Professor, zal ik noodig hebben, om Rome te leeren kennen?" — „Tot mijn spijt", antwoordde Thorwaldsen, „zal ik u dat niet kunnen zeggen; ik ben pas tien jaren hier, misschien zult gij het wel aan een ander willen vragen."

Daar is zooveel geschreven over het socialisme door vriend en vijand, door bevoegden en onbevoegden, daar zijn zooveel schakeeringen in het socialisme, dat het bijna lichtvaardig geacht moet worden nog meer er over te schrijven, nog meer er over te spreken, opdat de spraakverwarring niet te grooter worde. Ieder heeft den mond vol van het vóór en het tegen van het socialisme; zoo ver men den mond namelijk niet vol heeft van de

kerkelijke quaestie. Ieder heeft er zijn gereed oordeel over. Ieder heeft roeping zelfs, om er een oordeel over te hebben.

Wij willen wel in rekening brengen, dat dit eenigermate verklaarbaar is uit het feit, dat ieder bij de sociale quaestie belang heeft; de proletariër zoo goed als de kapitalist. *Tua res agitur*, zou men elkander van allen kant kunnen toeroepen.

Wij willen ook in rekening brengen, dat de leiders der z. g. socialisten hun best genoeg gedaan hebben om de zaak populair te maken, en dat daarom Kater even goed recht van meespreken heeft als Belderok, of collega A. J. Westhoff evengoed als Domela Nieuwenhuis, al heeft deze laatste wat meer van Marx gelezen dan zijn opponens.

Maar dit neemt niet weg, dat juist daardoor te spoedig geroepen wordt: Leve, of weg met het socialisme! Dat alles maakt studie van het socialisme niet gemakkelijker, noch korter.

Het is daarom ook met alle bescheidenheid, dat wij hier gaan durven zeggen, wat wij voor *socialisme* houden; en het zal wel blijken, dat dit wat anders is dan de meesten denken, ook onder de z. g. socialisten zelven.

Wij houden het socialisme in zijn wezen voor niets anders dan een *oeconomisch stelsel.* Het behoort t'huis in den kring der staathuishoudkundigen van beroep; ten minste, het moet daar t'huis behooren. Ontdaan van al die dingen, die iedereen er aan wilde ophangen, of nog aan zal willen ophangen, blijft er niets *specifieks* aan het socialisme over dan die theorie van staatsoeconomie, welke onder al de theorieën dienaangaande misschien niet eens geheel nieuw heeten mag.

Sociaal staat tegenover *individueel*. Het *socialisme* staat tegenover het *individualisme* op het gebied van de staatsoeconomie. Toen de gilden hun tijd uitgediend hadden, en het was om velerlei redenen goed, dat zij uitgediend hadden, toen was het vooral Adam Smith, die door zijn invloed gedaan kreeg, dat het *individualistisch* stelsel op oeconomisch gebied ingang vond. Wij maakten er reeds met een enkel woord melding van. Hij vond, en iedereen vond het nà hem, dat eigenbelang de eenigste waarborg moest wezen tusschen de arbeiders en de arbeidgevers. Daar moest vrijheid bestaan. En die vrijheid kon niet beter bestaan, dan wanneer ieder als individu op zich zelf stond, aan geene gildevereenigingen gebonden, noch door staatsprotectiën beperkt. Die vrijheid, door eigenbelang versterkt, zou op het gebied van handel, industrie en arbeid, de beste waarborg zijn van het welgelukken der volkshuishouding. De concurrentie daaruit geboren zou een breidel wezen voor machtsoverschrijding der arbeidgevers, en zou een prikkel wezen voor den arbeider. De arbeiders zelven begroetten langzamerhand dit stelsel met vreugde, mede onder den indruk van de begrippen der eeuw, welke niets zoo zeer schenen te vreezen als knechtschap en slavernij, zoowel op geestelijk gebied als op elk ander gebied. Laissez faire! laissez aller! was de leus. De paarden eigenbelang en concurrentie, werden voor den wagen gespannen, en: fouette cocher! ging het langs alle takken van industrie. [1])

Het is duidelijk geworden, dat dit stelsel van ieder arbeider voor zich, dit individualisme zonder regelende bemoeiing van staatswege, dit pure anarchisme, langza-

merhand den werkman weerloos heeft gesteld tegenover den werkgever, en dat door de concurrentie zonder grenzen steeds meer werkgevers het moesten gaan opgeven tegenover grootere werkgevers. De kleinere baas verliest het tegen den grooteren baas, deze tegen eene corporatie van bazen, deze weer tegen eene grootere corporatie van bazen en kapitalisten. Onze tijd is rijk aan steeds grootere corporatiën van handel of industrie. Wat blijkt hieruit? Dat aaneensluiting, samensmelting beter is dan individualisme. Samensluiting is *socialisme*, is *collectivisme*. Collectief handelen is beter dan individueel handelen. Dit collectivisme, deze concentratie is de geest van onzen tijd. Men bedenke, hoe de staatsbesturen van dit collectivisme ook uitgaan. De staat is er op uit alle spoorwegen onder zijn beheer te krijgen. Welk eene spoorwegcorporatie is de staat! De staat is socialist op het gebied van spoorwegen. De staat is er op uit geweest alle onderwijs der kinderen onder zijn toezicht te krijgen, ja meer dan onder zijn toezicht te krijgen, en wel bepaald de richting van het onderwijs over alle kinderen in zijne hand te krijgen. De staat is socialist op het gebied van het onderwijs. Op hoeveel groote takken van bestuur is de staat reeds tegen het individualistisch stelsel, is de staat reeds socialist; zoo op het gebied van het postwezen, van het telegraafwezen!

Ware het niet goed, dat de staat nog een weinigje verder ging? Dat het ook alle handel naar zich toe trok? Dat de staat de eenige handelaar was in den staat, en alle kooplieden agenten van handel? Ware het niet goed, dat de staat alle industrie naar zich toe trok, en de

eenige industrieel was in den staat, en alle fabriekanten, technici, timmerlieden, smeden en metselaars eenvoudig producenten waren in dienst van den staat, dus industrieele ambtenaren? Ware het niet goed, dat de staat alle bakkerij en slagerij en visscherij naar zich toetrok, en de eenige bakker, slager en visscher was in den staat, zoodat alle bakkers en slagers en visschers eenvoudig ambtenaren werden op het gebied van de volksvoeding? Ware het niet goed, dat de staat de eenige grondbezitter werd in den staat, zoodat alle grond collectief eigendom werd, en alle boeren en arbeiders ten platte lande ambtenaren werden van cultuur? — Hoeveel zou er dan niet uitgewonnen worden, dat nu als overwinst of kapitaalrente in den zak van weinigen terecht komt? Weg was de kapitaalspons! weg was de plusmakerij! weg was het te groote onderscheid van standen! weg was de expropriatie! weg was de doodelijke concurrentie! weg was het verschrikkelijk individualisme!

Men vraagt waarom het socialistisch beginsel, reeds in praktijk gebracht bij onderwijs, spoor-, post-, en telegraafwezen, niet verder toegepast op *alle* productie-middelen?

Mijne Heeren! Het socialisme of collectivisme is bezig deze verdere toepassing te bewerken; begeert die met alle macht, als éénige oplossing van alle sociale nooden.

Wij hebben hier den tijd niet, om historisch na te gaan, hoe dit socialisme geworden is, wat het nu is. Wij zouden anders op eenigzins soortgelijke verschijnselen moeten wijzen in de wereldgeschiedenis; wijzen op het *Boedhisme* van oeconomische zijde beschouwd [2]); wijzen op de *regeering van Pericles en Ephialtes*, met hare cleruchieën en leitour-

gieën, met hare schouwburggelden van 2 obolen, en de daggelden voor volksvergaderingen, en met hare verdeelingen van het batig saldo uit de staatskas [3]; wijzen op de *Republiek van Plato* [4]; en wijzen op de eischen van de slaven bij den slavenopstand onder de Romeinen.

Wij zouden niet moeten wijzen op de oeconomische toestanden der asketen en den monnikenorden.

Maar wij zouden wel verder kunnen onderzoeken, in welke mate *Hugo de Groot*, als de grondlegger van het Contrat Social deel had aan de socialistische begeerten en uitingen [5]; kunnen onderzoeken hoe *Thomas Hobbes* met zijn „bellum omnium contra omnes" tegen het individualisme over stond [6], door *John Locke* gevolgd werd; kunnen onderzoeken hoe *Benedictus de Spinoza* [7] de opvolger dezer drie, de voorganger werd van Rousseau in dezen; van Rousseau [8], die de groote macht werd in de wereld der staatsbesturen, door de tijden der *Revolutie* heen, onder de liberalistische staatslieden, totdat er, tegen Opzoomer, Feringa en van Houten, onder Thorbecke ook door diens liberalisme en door diens opvolgers eene groote breuke werd gedaan aan de leer der volkssouvereiniteit.

Ook hebben wij hier den tijd niet om den historischen grondslag van het moderne socialisme aan te wijzen in *Babeuf;* daarna in *St. Simon* en diens leerling *Fourier*; daarna in *Robert Owen*, *Cabet*, *Dezamy*, *Proudhon* en nog vele anderen. Slechts herinneren wij, dat de Jood *Ferdinand Lasalle* de groote man was, die door zijn machtig talent en zijne schitterende persoonlijkheid in Duitschland de volksbeweging zoo aan den gang hielp, dat zijne stem de eerste donder scheen uit de wolk, welke dreigend

samenpakte over het kapitaal-Europa. De kinderen zelfs zeiden, volgens het versje, dat ik u mededeelde, hun avondgebed aan hem op. En het volksgeloof, langen tijd na zijn dood, liet het zich niet afnemen, dat de profeet slechts voor een tijd verdwenen was, om weldra weder te verschijnen.

Bij de vraag naar wat het socialisme is, verwijlen wij bij al deze verschijnselen en bij deze mannen niet. Hunne theorieën zijn opgegeven door de socialisten van dezen dag. Dat is geen socialisme meer. Maar wel herhalen wij: het socialisme in zijn tegenwoordigen vorm begeert niets, dan dat het collectivistisch beginsel, dat reeds heerscht ten aanzien van spoor, post en telegraaf en onderwijs toegepast worde op alle takken van nijverheid en productiemiddel. En dit socialisme is van *Carl Marx*, Carl Marx, den grooten leider, den ijverigen schrijver, den denker, den oeconomist. [9])

M. Heeren! wilt voor een oogenblik deze quintessens, dit specifieke van het socialisme vasthouden [10]). En duidelijk is het, dat het socialisme niets meer, maar ook niets minder is dan eene der vele oeconomische theorieën, uitgedacht ter verbetering van den tegenwoordigen maatschappelijken toestand, vooral van den vierden stand. Het middel is radicaal; radicaler dan velen zich het in zijne verreikende gevolgen zelfs kunnen voorstellen: de staat de openbaring van het collectivistisch beginsel op elk terrein van arbeid en vertering. Zoo radicaal, dat men het heeft willen noemen eene oeconomische revolutie, in tegenstelling van politieke of godsdienstige of kerkelijke revolutiën, gelijk wij er nu eene beleven.

Toch mogen wij niet nalaten terwille van de zuiverheid der voorstellingen, en ter wille van de waarheid, hier even eenige verkeerde voorstellingen van het socialisme te weerspreken.

a. Het socialisme wil opheffing van den eigendom. Dit is niet waar in volstrekten zin. Dit wil het stelsel als stelsel niet. Daarom heeft Domela Nieuwenhuis, zelfs op zijn standpunt, gelijk dat hij zijn kapitaal houdt, en niet verdeelt. Zelfs het woord van Proudhon: „La propriété c'est le vol" laat deze opvatting niet toe. Om de beteekenis er van in het Duitsch weer te geven: „Eigenthum ist Fremdthum." Of in onze taal zou het ongeveer alzoo luiden: Gemeengoed is geen gemeengoed meer. Het socialisme als stelsel wil collectief bezit, tegenover privaat bezit, van de productiemiddelen. Het wil niet eens alle productiemiddelen, zooals grond en geldbezit, zonder vergoeding aan de tegenwoordige bezitters ontrooven. Het laat zelfs privaatbezit in de toekomst toe wat betreft de genotsmiddelen, en proclameert daarmede geenzins volkomen gelijkheid van de toekomstige bezitters. Wel proclameert het voor de toekomst het collectief bezit der productiemiddelen, zoodat elk staatsburger zal moeten werken om te eten, of weelde te hebben. En dat zou meerdere gelijkheid geven tusschen de menschen onderling, zoodat er geen zoo'n gapende klove meer komen kan, als nu de standen gemaakt hebben, of zoodat ieder het in zijne macht heeft de brug over te gaan van armoede en gedwongen onthouding tot brood en weelde. Iedereen, onder z. g. socialistische sprekers, die in zijn spreken aan

het volk den indruk geeft, dat het socialisme eene verdeeling wil van huizen geld en grond, en die aldus den hartstocht van de begeerte gaande maakt, zou ik in een eerlijk debat zeggen, dat hij buiten de orde ging, dat hij niet het socialistisch stelsel bepleitte; dat hij het nog bestudeeren moest, en dat hij agiteerde voor iets anders dan voor het specifiek socialisme. Daarom, zoo dikwijls dit aan het stelsel wordt aangehangen, als bij het stelsel behoorende, moet dit er weer afgenomen worden als niet er aan behoorende. Wij hebben er belang bij, dat het stelsel naakt, in het specifieke, gekend worde als eene oeconomische theorie. Wij zullen straks zeggen waarom.

b. Het socialisme is materialistisch. Dit is niet waar in volstrekten zin. Het socialisme heeft niets met het materialisme te maken, evenmin als met eenige andere godsdienstige richting. Ik zeg nog eens: het is eene oeconomische theorie, en als zoodanig indifferent. Is ook het collectivistisch telegraafwezen materialistisch, wat zijne godsdienstige gevoelens betreft? Wel hebben de z.g. socialisten zich grootendeels aan het materialisme aangesloten; of liever, wel heeft het socialisme zijne meeste aanhangers gevonden onder de materialisten. Doch het heeft dit gevonden niet als stelsel; het heeft dit gevonden door de niet noodzakelijke aanhangsels van het stelsel. Die met Christelijke argumenten tegen het stelsel te velde trok, zou ik evengoed op zijne ongerijmdheid wijzen, als die het stelsel met materialistische fortificaties omringde. Iedereen onder de z. g. socialistische sprekers, die in zijn spreken aan het volk den indruk

geeft, dat het socialisme gebroken heeft met den ouden godsdienst, en dat het stelsel het materialisme omhelst, zou ik in een eerlijk debat zeggen, dat hij buiten de orde ging; dat hij daarmede niet bezig was het socialistisch beginsel te bepleiten; dat hij agiteerde voor iets anders dan voor het specifiek socialisme. Ik zou hem willen vragen, wat dit agitatiemiddel eigenlijk aan de waarde van zijn stelsel zou kunnen toevoegen. Daarom, zoo dikwijls het materialisme aan dit oeconomisch stelsel wordt aangehangen, moet dit er weer afgenomen worden, als niet er aan behoorende. Wij hebben er belang bij, dat het stelsel, naakt, in het specifieke, gekend worde als eene oeconomische theorie. Wij zullen straks zeggen waarom.

c. *Het socialisme wil opheffing van het huwelijk.* Dit is niet waar in volstrekten zin. Ik zou tot zoodanigen spreken: *Gij* wilt het; maar het stelsel proclameert het niet. Die opheffing van het huwelijk heeft met het stelsel niets te maken. Het tweekinderen stelsel, of de „Engelmacherei", of het stelsel van Malthus [11]) zou op zich zelf een oeconomisch vraagstuk kunnen zijn. En het is het. Maar dit is iets anders dan de opheffing van het huwelijk. Ook behoefde zelfs Malthus' theorie nog niet consequent met het socialisme samen te gaan. Deze voorstelling is een agitatiemiddel. Daarom alweer, zoo dikwijls dit aan het stelsel wordt aangehangen, als bij het stelsel behoorende, moet dit er weer afgenomen worden, als niet er aan behoorende. Wij hebben er belang bij, dat het socialisme naakt, in het specifieke,

gekend worde als eene zuiver oeconomische theorie. Wij zullen straks zeggen waarom.

d. Zoo is het ook onjuist, dat het socialisme de anarchie wil. Integendeel: de tegenwoordige, door den staat nog niet geregelde, individualistische wijze van arbeid en loon en vertering is anarchisch. De socialistische staat zal een ijzeren staat zijn van wetten en ambtenaren, welks gelijke er niet wezen zal. *Zegt tot de z.g. socialistische sprekers, dat zij dit duidelijk uitwerken.* Wij hebben er belang bij, dat het volk ook wete, dat de socialistische staat evengoed *monarchaal* kan wezen als *democratisch republikeinsch*, en dat het *algemeen stemrecht niet* absoluut of specifiek tot het stelsel behoort.

e. Zoo is het ook onjuist dat, — neen, wij houden hier op.

Maar wij constateeren: dat het socialisme, zooals het voorgesteld wordt, ook door vele leiders, volgehangen is met allerlei nevenzaken, nevenbegrippen, en aanhangsels, die er niets mede te maken hebben. Laat het ontbloot worden van deze zaken, die in veler oogen het juist niet aannemelijk doen schijnen, en verwerpelijk. Laat vallen dat materialistisch aanhangsel; laat vallen de beschuldiging alsof het diefstal goedkeurde, en anarchie, en opheffing van het huwelijk en familieleven. Zoo moge het collectivisme daar staan in zijne volle waarde, in zijne specifieke waarde!

„Daardoor zal het juist gaan rijzen in de oogen van zeer velen!" zegt gij.

Met uw verlof, ik betwijfel het. De socialistische leiders, zelfs Marx eenigzins, hebben het gevoeld. Hebben zij geheel zonder reden die hulpbenden van materialisme, enz. in dienst genomen? Zeggen zij niet ronduit, dat het socialistisch stelsel nog in lang niet kan verwezenlijkt worden? Dat de expropriatie nog eerst veel grootere afmeting moet verkregen hebben? Dat de ellende eerst nog veel dieper moet gaan zitten? Erkennen zij zelf niet, dat èn stemrecht, èn de materialistische beroeringen, en vrijheid van huwelijk, enz. agitatiemiddelen zijn, om de beroering aan te zetten en levendig te houden? Uit al de speeches van Domela Nieuwenhuis blijkt zijne uitnemende bekendheid met het collectivisme; maar dat hij het democratische element tot hulptroepen aangeworven heeft, is dat niet het duidelijk bewijs van zijn eigen ongeloof aan de vatbaarheid van het volk voor het socialisme? — Nog eens, dat het collectivisme daar sta eenzaam, in zijne naaktheid! En ik geloof, dat dan de bespreking der zaak zelve er zeer bij winnen zal; zij zal namelijk teruggebracht worden tot waar zij te huis behoort, n. l. in den kring der staathuishoudkundigen. Want ik herhaal: het is een puur oeconomisch stelsel.

Daar in dien kring zal het wel spoedig als eene dier vele theorieën erkend zijn, die men het beste doet, maar bij de „historische categorieën" in te deelen.

Maar het volk, dat nu juist de *aanhangsels* ziet, en *die* wel begrijpen kan en toejuicht, zal, als het het collectivisme als stelsel begrijpen moet, en *dat* in zijne theoretische naaktheid moet beredeneeren, het wel spoedig genoeg den rug toekeeren. Het zal zeggen: de kleeren waren

mooier dan de vrouw. Want het volk heeft nu nooit bekend gestaan wegens zijn lust tot onderzoek van allerlei afgetrokken stelsels; behalve natuurlijk het gereformeerde volk; dat men het prijze!

Vraag nu eens: Hoe staat de *pastor* met betrekking tot het *socialisme?* dan kan het antwoord niet anders zijn, dan: de pastor als pastor heeft er hoegenaamd niets mede te maken.

Wat heeft zijn pastoraat met een oeconomisch *stelsel* van doen? Tot het specifiek pastorale behoort volstrekt niet, het aanhangen van een of ander oeconomisch stelsel. Evenmin als tot het specifiek pastorale behoort, dat de leeraar zich inlaat met de medische zijde van de vaccinatie; of dat de leeraar zich gebruiken late als politiek agent bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten Generaal; of dat de leeraar ijvert voor vegetarianisme, en homoeopathie. Al deze dingen gaan buiten het ambt om, en waar zulks geschiedt, moet zulks aangemerkt worden als relatief geoorloofde liefhebberijen van den pastor als gewoon menschenkind. Laat de pastor in een vrij uur erwtjes planten in zijn groententuin, of laat hij met zijn eigen photographisch toestel photographietjes maken van zijne kinderen in zondagsgewaad; of laat hij de voldoening hebben zijne eigene uurwerken te repareeren; of laat hij zijn vrij uur doorbrengen in het zweet zijner speeches op kiezersvergaderingen; laat hij.... laat hij ook wat aan staatsoeconomie doen, waarom niet?

Ik wil niet beweren dat het een zoo onschuldig is als het ander; b. v. dat ijveren in de politiek door jonge predikanten. Maar een mensch moet toch eens zijn vastelavondpakje aanhebben, en waarom niet de jonge predikant eens tegenover antirevolutionaire kiezers?

Maar vaststaan moet het, dat het specifieke van het pastorale ambt in iets anders gelegen is, dan in relatief geoorloofde aardigheden. Laat dus een pastor wat doen aan volkshuishoudkunde, en zoo ook eenigermate het socialisme bestudeeren, aanhangen of bestrijden, — dat is wèl! Maar gansch gerechtvaardigd als pastor staat hij, tot wien de vraag komt, wat dunkt u van het socialisme? en die dan antwoordt, ik durf het u niet zeggen; het is een oeconomisch stelsel, ziet ge; ik heb het wel eenigermate bestudeerd, maar vraag het aan de oeconomisten van professie, aan Prof d'Aulnis de Bourouil, of aan E. de Laveleye.

Iets anders is het, wordt er gevraagd, hoe staat de pastor met betrekking tot de sociale vragen, of de sociale nooden? Daar gaan wij het antwoord straks op geven.

2. DE KATHOLIEKE KERK.

Een ander antwoord, eene andere oplossing van de sociale vragen wordt gegeven door het *Katholicisme.* [12] Wij denken hier aan den Mainzer Bisschop *von Ketteler*, en meer nog aan den kapelaan van Gladbach, *Hitze.*

Gelijk altijd en overal, is het Katholicisme ook in deze quaestiën met eene onnavolgbare pretentie opgetreden, en met eene voorgewende vastheid van overtuiging, die

de overtuiging bijna voor echt zou doen doorgaan. Als altijd polemisch, waar zelfs de polemiek rusten kon en rusten moest, krijgt eerst het Protestantisme de groote schuld van allen socialen nood. „Het Liberalisme is de zoon van het Protestantisme, en de vader van het Socialisme", is het woord van Hohoff. „Verkürzung, Zurücksetzung, und Beraubung der ärmeren Classen ist allenthalben die Signatur der „Reformation" genannten Umwälzung," zegt Döllinger. „Der Protestantismus ist die Religion des Privateigenthums, die Religion der Bourgeoisie", zegt Liebknecht. Alle kleinere goden hebben het die groote goden nagezegd. Nu, wij zijn gewoon van die zijde de schuld van zoowat alles te krijgen.

Het spreekt van zelf, dat de eenige oplossing van den socialen nood alleen te vinden is door terugkeer tot de Roomsche kerk. Maar behalve deze *woorden*, moet erkend, dat de Roomsche kerk met haren welbekenden ijver bezig is veel te *doen* binnen hare grenzen voor hare arbeiders.

Een „*Verband deutscher Industrielle und Arbeiterfreunde*" breidt zich uit van Oost tot West in het Katholieke Duitschland. „Zijn werkkring is ruim genoeg. Naast bemoeiingen, die met de kerk in onmiddelijk verband staan, streeft het naar versterking van den persoonlijken band tusschen werkgever en arbeiders. Het ijvert voor de verbetering van woningen, voor de opvoeding der werklieden, voor hunne technische vorming en ontspanning. Het bevordert maatregelen ten bate van hunne gezondheid en veiligheid in het bedrijf. Ziekenbussen en spaarbanken, ondersteunings- en voorschot-

kassen, pensioen- en weduwenfondsen, scheidsgerechten en voorbehoedmiddelen tegen ongelukken, het verschaffen van goedkoope levensmiddelen en de bestrijding van het koopen op crediet — dit alles en meer staat op zijn programma [13]).” De ziel der beweging is kapelaan Hitze. „Sticht werklieden-vereenigingen” is zijne leus. En de Roomschen doen het. Een net van arbeidersvereenigingen breidt zich over het geheele land uit, en gaat tot over de grenzen. De Roomsche taktiek is, binnen de grenzen van het parlement tot vreedzame oplossing der toenemende moeilijkheden mede te werken, en buiten het parlement zoo mogelijk het toenemende getal socialisten te brengen onder het net der arbeidersvereenigingen, en zoo in de fuik der kerk.

Wij moeten toegeven, het Katholicisme met zijnen rustigen, vasten gang door de eeuwen, met zijne doortastende beslistheid ook alweer in deze dingen, zou bijkans eenigen waarborg geven voor eenige oplossing van de sociale quaestie. Welke krachten, welke energie, welke constante, onwankelbare overtuiging, (voorgewend of niet), welke gezellenvereenigingen, welke broederschappen, welke congregatiën, welke litterarische krachten, welke alles regelende leiding van boven af!

Toch sta daar tegenover de twijfel aan het welgelukken van de Roomsche oeconomische ondernemingen. Alle pogingen der Jezuïeten, energieke pogingen, om ideaal-Roomsche republieken op te richten, zijn op niets uitgeloopen. Waar de voet van den Jezuïet gestaan heeft, daar groeit geen gras meer. Daar schijnt een vloek op hun werk altijddoor te rusten. De prijs ontgaat altijd

hun besten ijver. Het noodlot is tegen hen. Hoe overtuigend heeft *Warneck* dit bewezen ten opzichte van de Roomsche missies, in zijne „Protestantische Beleuchtung der Römischen Angriffe auf die Evangelische Mission"!

Maar daarvan afgezien nog. De richting van den Roomschen geest is niet tot den arbeid gekeerd. Het Roomsch ideaal is de monnik, die de wereld ontvliedt. Volgens Thomas van Aquino richt zich het contemplatieve leven naar God, het actieve leven naar de wereld. Helaas, de mensch moet werken; anders komt hij om van den honger! Ook volgens de Roomsche ethiek is arbeid niet meer dan een noodzakelijk kwaad. Hoe gelukkig, dat de praktijk der Roomsche kerk inconsequent staat tegenover hare leer! Ook daar blijft de natuur van den mensch sterk en taai tegenover een aangenomen ideaal!

Toch verstaat de Roomsche niet wat de Hervorming als Protestantsch ideaal gegeven heeft in dit opzicht, nam. de individu vrij maken, de wereld inzenden en laten arbeiden. Luther heeft dit onderscheid op zijne eigenaardige wijze gezegd: „Eine fromme Magd, so sie in ihrem Befeh hingehet, nach ihrem Amt den Hof kehret, den Mist ausbringet, oder ein Knecht, der in gleicher Meinung pflüget und säet, gehen straks zu gen Himmel auf der richtigen Strasse, dieweil ein anderer, der zu St. Jakob oder zur Kirche gehet, sein Amt und Werk liegen lässt, straks zur Hölle fahrt." Kan de Roomsche ethiek op het stuk van arbeid wel dat fondament geven, waarop een oeconomische staat bloeien kan?

En dan is het bovendien natuurlijk te betwijfelen of

de roep om vrijheid en meerdere gelijkheid, door de lagere standen aangeheven, op den duur met ernst beantwoord zal worden door een godsdienst, die niets van het democratische heeft. De Roomsche kerk weet altijd tegemoet te komen; gelijk zij nu heeft weten te doen ten opzichte van het Septennaat, zoo ook in de arbeiderskwestie. Maar is het haar ernst met haar geven? of is het geven om te nemen? Geeft de Hierarchie ooit eenigen waarborg voor individueele vrijheid? En zonder individueele vrijheid is er immers nooit eenige kans voor eenige ethische ontwikkeling, en zonder ethische ontwikkeling is er nooit eenige oeconomische welstand mogelijk; dat stellen alle oeconomisten voorop. Hierin nu, in dat ontrooven der individueele vrijheid ligt de eeuwige zwakheid van het Katholicisme ten opzichte van alle volksontwikkeling; en het zal blijken ook tegenover de sociale nooden de oorzaak te zijn, waarom het Katholicisme niet bij machte zal zijn ze op te lossen. Haar zal niet baten, wat haar nooit gebaat heeft, de ontzaglijk rijke hulp, die zij in milddadigheid openbaart, die wellicht tot op de 19e eeuw zonder wedergade is geweest. Geene aalmoezen heffen een volk op. Individueele vrijheid, geef de volken dat, o Romanisme! Zonder dat zijn zelfs landen als Italië en Spanje, aan grond en geesten zoo rijk, oeconomisch te gronde gegaan. Rome's ethiek heeft dat beginsel nimmer gekend, en dat wreekt zich natuurlijk.

De consequentie van die ethiek is op het laatste, de volken te ketenen. En dat zal toch geene oplossing wezen van de sociale vragen!

En de oeconomische vervulling der laatste consequentie

is de wereld tot één groot klooster te maken. En dat zal toch geene oplossing wezen van sociale vragen!

I, missa est!

3. CHRISTELIJK SOCIALISME.

Naast de Roomsche proef tot oplossing van sociale vragen staat die van den hofprediker *Stöcker*, met zijne *„Christlich-Sociale Arbeiterpartei"*. Wij zeggen er hier nog niets van, dewijl wij straks daarover ons oordeel wenschen te geven, als wij gaan vragen, wat de verhouding behoort te wezen van den pastor tot de sociale vragen.

Wel willen wij hier aan de rechterzijde des heeren Stöcker stellen de werkzaamheid van het tegenwoordige *Patrimonium*, en aan zijne linkerzijde den arbeid van wijlen den Engelschen prediker *Frederick Denison Maurice*. Het streven van alle drie is door henzelven genoemd, of zou men willen noemen: *Christelijk socialisme*. Zoo verschillend echter als het dogmatisch standpunt is der drie, zoo verschillend is ook hun werken.

Patrimonium is in gereformeerde handen geraakt en ziet van zelf in den terugkeer tot de gereformeerde leer der kerk het groote middel van verlossing, bij al de andere middelen tot hulp. Het verraadt het Roomsche beginsel en loopt ook evenwijdig met dat streven.

Maurice is de aan geene kerkelijke formules gebonden geestelijke, van ketterij verdacht, en daarom door de curatoren van Kings-college als professor ontzet. Hij heeft, na de trades-unions en de coöperatie, stemrecht verlangd voor den werkman, maar niet dan bij zedelijke en ver-

standelijke ontwikkeling van den arbeider, waaraan hij zelf zijn leven heeft tenkoste gelegd.

Stöcker, tusschen beiden in, de orthodox, geflankeerd door den gereformeerde en den bijna evangelische, neemt tot basis het Christelijk geloof en de liefde tot keizer en vaderland, en formeert eene nieuwe partij, bij al de partijen die er reeds zijn.

Hoe lofwaardig het streven van een Maurice [14]) is geweest en dat van Stöcker, toch is er in het woord „Christelijk socialist" en „Christelijk socialisme" iets, dat mijns inziens geen reden van bestaan heeft. Vatten wij het woord socialisme op, in de boven door ons uitgelegde beteekenis, als eene oeconomische theorie, dan voegt het adjectief Christelijk al zeer wonderlijk daarbij. Men zou evengoed van Christelijk telegraaf- en postwezen kunnen spreken. Daarom moet aangenomen worden, dat het woord Christelijk socialisme dienst doet als tegenstelling tegen b. v. het materialistisch socialisme. Doch het is iets gewaagds met die tegenstellingen. Op dezelfde manier zou men ten opzichte van den revolutiegeest als Christelijk man kunnen gaan spreken: Neen, gij materialistische revolutionairen, met u gaan wij nimmer mede; wij zijn daar tegen; wij zijn dus anti, wij zijn Christelijk revolutionairen. In de praktijk bestaat deze tegenstelling tegenwoordig werkelijk. Zoo is ook de naam „Christelijk socialisme" in de wereld gekomen, meer als negatie dan als positief begrip.

Mijns inziens gaat het Christendom te ver, als het meer dan de ethische fondamenten geeft voor eene oeconomische ontwikkeling, en als het zelf het gebouw gaat

optrekken van juridische of oeconomische orde, waartoe het alleen geroepen is den grondslag te leggen.

Ditzelfde geldt ook tegenover het „*Ethische socialisme*" van *Dr. Martensen* [15].

4. STAATSBEMOEIING EN EIGEN HULP.

De meest vruchtbare manier van de sociale nooden uit den weg te helpen, zou tot nu toe hebben kunnen zijn die van *wettelijke verordeningen van den staat uitgaande*, en van het oprichten van *vereenigingen van de arbeiders uitgaande.*

Wij kunnen niet zeggen, dat de manier der wettelijke verordeningen van staatswege een *stelsel* is op oeconomisch gebied. Want deze verordeningen gaan niet van een vast beginsel of leidende gedachte uit; zij zijn in den nood geimproviseerde hulpverordeningen.

In den nood, zeg ik. Want het moet met schaamte erkend, dat de arbeider zelf reeds lang bezig was zich te redden toen de staat eerst begon mede in te grijpen; evenzoo, dat eerst de nood, het gevaar, en niet het solidair zich gevoelen, tot die verordeningen den stoot gaf. Zoo is hier te lande de enquête eerst gevolgd op het meer dreigend aanzien van de sociaal-democratie. In België eerst na den Luikschen orkaan. In Frankrijk hebben de barricades eerst de verplichting van den staat wakker geroepen; in Engeland de verschrikkelijke, tweemaal herhaalde, oploopen der Chartisten, onder O'Connor en Stephens.

Maar hoe dan ook, hier en daar zijn wettelijke verordeningen gekomen, het worde dankbaar erkend; en er zullen

er meerdere komen. Zoo zijn in Engeland de verordeningen gekomen, dat geene vrouwen in de mijnen mogen gebruikt worden; dat er een normale arbeidsdag is van niet over de 9 of 10 uren; dat geene fabriekanten, door kunstig ingedeelde werktijden, den vastgestelden werktijd voor kinderen overschrijden; dat voorts inspecteurs van staatswege voor de nakoming dezer wetten zorgen. Zoo zijn verordeningen gekomen ten opzichte van de gezondheidsbevordering in fabrieken en mijnen. Zoo kwam in Duitschland de verordening op de verplichte assurantie der werklieden, zoo tegen ziekte, als tegen ongelukken bij het werk. Zoo zijn er voorstellen ingediend tot verbod van den Zondagsarbeid in fabrieken, werkplaatsen en bouwondernemingen, en tot beperking van den arbeidsduur voor volwassen mannen. Zoo is er in België een groote arbeid door de regeering onder handen genomen. Zoo wachten wij ook hier na de enquête groote dingen, of indien maar kleine dingen! En bij dat alles heeft *het staats-onderwijs* eene vlucht genomen, die wel onevenredig den hoogere klassen meer dan de lagere klassen finantieele hulp doet toevloeien, maar die toch de groote massa van het Noorden tot het Zuiden krachtig mede omhoog heft.

Stel nu naast de staatsverordeningen het beginsel van *eigen hulp*, waarmede de werkman begrepen heeft zelf zijn toestand te moeten verbeteren, en welke openbaar wordt in *coöperatie*, in *trade-union* en zooveel meer, welker uitkomsten niet hoog genoeg kunnen aangeslagen worden; dan is het zoo onduidelijk niet, dat èn de staat èn de werkman bezig zijn op het terrein van socialen

nood naar elkander toe te werken van verschillende zijde; en dat het oogenblik, waarop èn de staat èn de werkman elkander bereikt hebben, en de hand drukken, het groote aanstaande moment zal wezen van de nieuwere, betere, oeconomische orde.

Of niet de revolutionaire, democratische geest aan de eene zijde, en de egoïstische, plutocratische geest aan de andere zijde deze ontmoeting zullen verhinderen, zal de eerstkomende geschiedenis wel leeren. Het zou jammer zijn. Een minister als Modderman heeft het altijd gevreesd.

Daar is boven op den berg nog maar een enkele steen hier en daar losgeraakt. Wie kan zeggen, vóór die steenen beneden zijn, of zij niet onderweg andere steenen mede losgerukt hebben, die op hun beurt in den val andere zullen losrukken, zwaarder en grooter, tot een gemeenschappelijk donderend neerploffen in verwoestende vaart over het lachend dal en het vriendelijk dorp aan den voet?

Wij hebben hier slechts eenige, niet allerlei soort van proeven van oplossing der sociale vragen u herinnerd. Ongeduldig vraagt gij reeds: Wat doet de evangeliedienaar? Of wat heeft hij, wat behoort hij te doen?

DE EVANGELIEDIENAAR.

Bij de beantwoording van de vraag „hoe de evangeliedienaar staat of te staan heeft met betrekking tot de sociale vragen", zullen wij twee dingen op den voorgrond stellen, n. l. wat hij niet te doen heeft, en wat hij wel te doen heeft.

WAT DE EVANGELIEDIENAAR NIET TE DOEN HEEFT.

1. *De pastor heeft zich niet vóór of tegen het collectivisme, of het socialisme als stelsel te verklaren*, of zich in dezen partij te stellen, tenzij hij eenigermate oeconomische specialiteit zij.

Het is hiermede nog wat anders dan met de politiek. Menig pastor heeft in de laatste jaren zoo zijne bizondere kennis van de politiek gekregen. Ik geloof, dat de onderwijswet daar schuld of verdienste aan heeft, om niet te verzwijgen de agitatie, waaraan het volk en ook de leeraars van zekere zijde hebben blootgestaan. Hoe dan ook, daar is onder ons eene zekere mate van politieke ontwikkeling ontstaan, die wellicht in normale tijden, d. w. z. tijden, waarin geene onderwijsquaestie aanhangig is, niet zoo algemeen zou geweest zijn. Maar dit is niet het geval met de oeconomie

Misschien, dat de sociale nooden menig predikant tot die studie drijven zullen; maar nog is onder de leeraars de ontwikkeling in dezen lang niet algemeen; dat gelukkig ook geenszins behoeft. En daarom heeft geen pastor, tenzij hij eenigermate specialiteit worde, zich partij te stellen tegenover het socialisme, noch naast hetzelve. Hij zal anders duchtig medewerken, vrees ik, tot het aanhangen van de appendices van het socialisme, waardoor het juist zijne kracht onder het volk gekregen heeft Wat Domela Nieuwenhuis gedaan heeft met *opzet*, n l. het socialisme belangwekkend gemaakt door toevoeging van democratische, materialistische en politieke beginselen, dat zou menig ander pastor dan *onwillekeurig* doen. Hij zou het socialisme helpen belangwekkend maken, het versterken, tegen zijn zin.

Maar ook zou zijn onbevoegd oordeel, gelijk altijd, reflexif terugwerken op zijn ambt en de godsdienstige richting, die hij v orstaat. Kon maar gezegd worden dat zij onschadelijk was, die inmenging in de bespreking van het oeconomisch stelsel. Maar ik geloof, dat dat onbevoegd zich inmengen van predikanten op zoo velerlei terrein het eerwaardig ambt in den laatsten tijd zeer heeft geschaad.

Wat heeft het huwelijk tusschen politiek en theologie niet jammers gewrocht, al was het alleen maar dit, dat de buren der jonggehuwden vertelden, dat de theologie niet de minst twistzieke was der twee. Wat heeft het een indruk gegeven, allerlei pamfletten, politieke ongeteekende advertentiën of circulaires te lezen, en dan later te vernemen: Ja, dat is van Dominé! Het „ne sutor ultra crepidam"

mag waarlijk ook wel eens aan predikanten toegevoegd worden; vooral tegenwoordig zijn zij niet boven die waarschuwing verheven. Het is alsof het theologisch en kerkelijk veld te klein is om er zelfs eene lange jacht op te houden.

Laat mij het mogen zeggen, het pastorale ambt worde er voor bewaard, dat eerstdaags allerlei oeconomische brochures of voorgestelde oeconomische oplossingen van den socialen nood van pastorale hand uitkomen!

2. *De pastor heeft zich niet, als Stöcker, aan het hoofd van eene arbeiderspartij te stellen*, ten minste niet op den duur. Ik zou hier niet gaarne dan met den grootsten eerbied over het sociale werk des heeren Stöcker willen spreken. En toch durf ik zijn pogen, zijn wagen niet, als specifiek bij het pastorale behoorend, tot model te stellen.

Het is bekend, dat deze heer de stichter is van eene christelijk-sociale arbeiderspartij.

Het is bekend, hoe hij eerst de vergaderingen der z. g. socialisten bezocht heeft, om daar als machtig debater zich te wagen onder allerlei goddeloos en revolutionair volk. Inderdaad behoeft men zijne redevoeringen slechts te lezen, om te begrijpen welken indruk die glasheldere taal moest maken op licht bewegelijk volk, vooral als die taal met eene volle welluidende stem door de zaal klinkt, vooral als die taal de bewijzen geeft van diepe overtuiging, kolossale slagvaardigheid, en, meer dan dat alles, van liefde, liefde tot den vierden stand, waaruit hij, de smidszoon, zelf gesproten is.

Het is bekend, hoe Stöcker daarop gemeend heeft zelf

eene arbeiderspartij te moeten organiseeren tegenover de socialistenpartij, en hoe ook daar in die vergaderingen hij zich betoond heeft een volksman en volksleider te wezen, zooals er weinigen in de laatste jaren zijn opgestaan; en hoe ook daar, bij gedurig debat, voortdurend zijn gemakkelijk oppositie- en defensietalent den doorslag gaf voor de volksopinie; zoodat hij in zes maanden verkrijgen kon, wat de even machtige volksman Lasalle in geen twee jaren verkregen had, n.l. reeds eene partij van 2500 aanhangers.

Het is bekend, hoe hij later gemeend heeft ook den strijd tegen het *Liberalisme der Semieten* te moeten aanbinden, overtuigd geworden zijnde, dat, vóór de Semietische invloed in pers, beurs, kapitaal en religie gebroken was, er op den duur geene verbetering voor den vierden stand te wachten was. Men gelieve in het oog te houden, dat *dit* zijn motief was voor zijn anti-semitisch handelen.

Het is bekend, wat het oordeel is geweest van geloofsgenoot en vijand over dien, ik aarzel niet het te zeggen, grooten man. Het zij mij alleen vergund, als curiositeit aan te halen het oordeel van den wereldberoemden professor Virchow op 21 Juli 1878: „er begreife nicht, dass eine so lächerliche Partei, wie die Christlich-sociale, in Berlin überhaupt existiren könne; in Berlin, wo alles Lächerliche so bald der verdienten Verachtung anheim falle." Wat de Professor nu wel zal zeggen van datzelfde Berlijn, waar hij, bij de laatste verkiezing voor den Rijksdag, bij de eerste stemming het niet winnen kon tegen een jong, nog bijna ongenoemd, advocaat? Dat het oordeel veler liberalen neerkwam op wat Dr. Max Hirsch zeide, staat vast. Deze Dr. vond in het streven der Chr.-soc. arbeiderspartij niets dan: „Bauern-

fang, reactionäres Manöver, Unsinn, Spiegelfechterei"; en voor zooveel haar orthodox Christendom aangaat: „Volksverdummung und Volksknechtung"; en voor zooveel haar monarchaal standpunt aangaat: „eine unzulässige Beengung der freien Entwickelung und eine Beleidigung republicanischer Länder". Toch staat daartegenover het oordeel van b. v. de Kölnische Zeitung (16 April 1878): „Jedenfalls findet das Auftreten des Hofprediger Stöcker in allen Kreisen volle Beachtung und mehr Billigung, als das Gegentheil. Stöcker hat alles Zeug zum Volksredner — eine volle, mächtige, sonore Stimme, geistige Schlagfertigkeit, die Gabe populären Ausdrucks, und mehr als das alles, — die Macht der Ueberzeugung, welche die Herzen packt. Er ist eine Figur mitten aus dem Volke heraus gegriffen." En daarnevens staat, dat toch zeer vele Duitsche pastors zijn optreden afgekeurd hebben, zóó Wangemann.

Veel is er te zeggen voor des Heeren Stöckers optreden, en zijn stichten der Chr.-soc. arbeiderspartij; vooral als wij hem zelven aan het woord laten: „Gewiss ist es bedenklich, dass ein Geistlicher sich in wirtschaftliche Detailfragen einlässt. — Wie sehr wünschte ich, dass statt meiner ein Laie, ein Mann der Volkwirthschaft oder des industriellen Lebens das Werk leitete, dass ich jetzt treibe. Aber es findet sich in unser Millionenstad Niemand aus diesen Kreisen, nicht einmal ein Mithelfer, geschweige einen Führer. *Mich trieb die Angst um mein Volk in die Christlich-socialen Bewegung hinein.* Seit 9 Jahren beschäftige ich mich mit der socialen Frage, und genau solange sehe ich in derselben *einen Abgrund, der vor dem deutschen Leben klafft. Ich*

bin hinein gesprungen, zuerst ohne die Tiefe zu messen, weil ich nicht anders konnte. Als aber die Bewegung einmal begonnen hatte, war die Aufstellung eines bestimmten Programmes Nothwendigkeit. . . . . Im Grunde will ich nur Ordnung, Organisation des Arbeitslebens, um den Arbeitern mehr Sicherkeit zu verschaffen, und eine Stätte zur Wirksamkeit des sittlichen religiösen Geistes."

Hooren wij ook nog wat hij elders gezegd heeft. Hij zeide drie onderscheidingen te maken: „Die erste Frage, *ob Predigt und Seelsorge auf die socialen Bewegung rücksicht nehmen müsse,* werde Jeder mit einem Ja beantworten. Die zweite Frage, ob es gerathen sei, *dass ein Geistlicher in socialdemocratischen Versammlungen Zeugniss ablege*, könne verschieden beantwortet werden. Er gehöre zu Denen, die auch hierauf Ja sagten, aber er müsse gestehen, dass, wenn es sich *um weiter nichts* gehandelt hätte, als darum, ein oder das andere mal in socialdemocratischen Versammlungen Zeugniss abzulegen, er *nie* hinein gegangen wäre, *weil ein dauernder Erfolg in Bezug auf das Hemmen, und Zurücksteuern der Bewegung davon nicht zu erwarten sei.* Bei der dritten Frage sei das Verhältniss derer, die Ja sagten, noch ungünstiger, nämlich wenn man frage, ob ein Geistlicher *eine social-politische Partei gründen und sich in wirthschaftlichen Fragen mengen dürfe.* In diese Frage falle er mit alle Dem, was er gethan, und er gebe die Versicherung, dass er dabei ein gutes Gewissen habe und seiner Meinung ganz gewiss geworden sei . . . . . Die Frage sei, ob sich in einen Geistlichen das Amt mit der Person so decke, dass für seine Person nichts zu thun übrig

bleibe, wenn er amtlich gehandelt habe.... Es gebe eine durch das allgemeine Stimmrecht zur Kraft gelangte Partei, welche die wirthschaftlichen Fragen brauche als Köder, um in unsere Arbeiterwelt den Gedanken des Hasses gegen Gott, Kirche und Vaterland zu werfen. *Die Gedanken des Atheismus seien hier mit wirthschaftlichen Fragen, die Gedanken des Vaterlandhasses mit der socialen Noth so verbunden, dass man sie nicht trennen könne.* Wolle man retten, so könne man sich nicht anders an der socialen Frage betheiligen, als er es gethan; *es sei dies einfach ein Mittel der Seelsorge.*"

Toch wil ik hier tegenover, mijne algemeene stelling herhalen: de predikant heeft zich niet, als Stöcker, aan het hoofd van eene arbeiderspartij te stellen, en zeker niet op den duur.

In de boven aangehaalde woorden schuilt genoeg, wat voor mijne stelling pleit. Dat springen in dien afgrond, door hem gewaagd, en met redelijk succes bekroond, duidt de uitzonderingswijze aan, en is een te groot waagstuk, dan dat de kerk al hare soldaten zou toelaten, dien doodelijken sprong te wagen. De afgrond zou met lijken gevuld worden van wel even dappere en moedige soldaten, maar niet even succesvolle helpers.

Ook moet gezegd worden, waar ik reeds op gewezen heb, dat Stöcker medegeholpen heeft om het socialisme belangwekkend te maken, door de appendices van atheisme, materialisme en democratischen haat van 't vaderland met het socialisme samen te laten hangen, in plaats van ze te scheiden. Deze apendices er van scheidende, zou de pastor gansch niet behoeven eene antisocialistische partij te for-

meeren. Ook in de praktische analyse der verschijnselen kan groote kracht schuilen.

En bovendien, de pastor behoort allen partijen. Ook al zegt Stöcker op zijne manier slagvaardig daar tegen in: „Das wäre richtig, wenn alle Parteien der Kirche gehörten."

Heeft Stöcker dan niet mogen doen, wat hij gedaan heeft? Stöcker wel, Mijne Heeren! maar liever geen ander pastor meer. Met wat hij gedaan heeft, heeft hij goed gemaakt, hetgeen hij gedaan heeft.

3. *De pastor heeft niet te meenen, dat de kerk, zijn kerkgenootschap, of het bestuur der kerk iets oeconomisch te doen hebbe in de sociale quaestie.*

De kerk heeft geene roeping de sociale vragen op te lossen, in dien directen zin, zooals de Roomsche kerk doet. Laat *Recht voor Allen*, laat *Domela Nieuwenhuis* straks weer zeggen: de kerk, de kerk heeft fiasco gemaakt met haar wereldhervormend program; — deze uitroep bewege de kerk niet uit hare banen. Wij hebben straks gelegenheid om te zien, wat er van dit fiasco aan is. De zon gaat rustig en zeker hare baan, ook al roept een troep heidenvolk, met den regenmaker aan het hoofd, bij de bewolkte lucht, dat er geen zon meer is. Evenmin als de kerk een politiek program heeft, heeft zij een oeconomisch program. Nog eens, daarvan kan alleen sprake zijn in de Roomsche kerk, waar het ook moet, zoolang daar kerk en staat onafscheidelijk geacht worden. Ieder Protestant behoort te weten, dat de kerk in dit opzicht in 't geheel geene roeping heeft. Van eene *Kerkelijke Zending* kan er niet eens met recht sprake zijn, in den tegenwoor-

digen tijd; hoewel velen daarvoor eenigen blinden ijver hebben. Hoeveel minder raakt de politiek of de oeconomie het gebied der kerk! Wij hebben reeds drie formulieren van eenigheid! Ik weet wel, welke synode als vierde formulier van eenigheid een politiek antirevolutionair program zou kunnen toevoegen. Maar welke synode van geestelijken zal een vijfde formulier samenstellen over de oeconomische dogmen? Wat wil toch dat geroep van zoo vele socialisten, en van zoo vele Roomschen: Gij Protestantsche kerk, gij doet niets! Verwacht men van ons dan eene oeconomische synode? Zelfs oecumenische synoden hebben wij genoeg gehad!

Al wat de kerk te doen heeft in dezen is: *de ethische grondslagen te geven, waar elk politiek of oeconomisch gebouw op rijzen kan.* En die ethische grondslagen zou de kerk geven, ook al was er van geene sociaaldemocratie iets aan de lucht. De kerk, door het Evangelie van Jezus Christus, heeft den ethischen grondslag gegeven, waarop sedert het verval van het heidensche Romeinsche rijk, de Christelijke maatschappij sedert niet alleen staat, maar ook gebloeid heeft en nog bloeit. En verder dan die ethische grondslagen ga de kerk niet!

Dat is een zeer bescheiden werkkring! zal menig Gregoriaansch gereformeerde, met het hoofd vol politieke aanslagen, denken. Neen! zóó is de kerk, wat Warneck van de Zending gezegd heeft: „eine Grossmacht in Knechtsgestalt". Wat de kerk in het Evangelie van Christus voor ethische grondslagen aan eene maatschappelijke ontwikkeling gegeven heeft, in vergelijking van al de grondslagen, die eenig heidendom in ouderen ot

nieuwen tijd aanbood, is toch te schitterend aan het licht getreden, dan dat de kerk van die baan zou afwijken op het geroep van den socialist, den calvinist, of den Roomsche!

Men versta mij niet verkeerd alhier. Ik heb hier geenszins gezegd, dat de maatschappelijke orde vanzelf goed zou wezen, als alle menschen maar vrome Christenen waren. Ik zou die stelling niet gaarne verdedigen.

Zou er geene sociale quaestie zijn, als alle vrienden en vijanden echt positief Christelijk bekeerd waren? Zou er geene politieke verwarring meer kunnen zijn in een staat van bekeerde Christenen? In het „Christen zijn" schuilt geenzins als van zelf sprekend oeconomische bekwaamheid, of politieke vaardigheid. Elke vrome vrouw, hoe zeer zij haren Heiland liefhebbe, heeft in die liefde nog de kennis niet om *per se* nu diacones te wezen, en verbanden te leggen, en zieken uit te kleeden en te reinigen, of uitgezonden zijnde, even goed bij de koningin of bij eene arme kraamvrouw haar plicht te doen. Neen, ook nà het Christen worden van alle burgers in eenen staat, zouden de politieke en oeconomische broeders aan het werk moeten trekken, en van uit dit oogpunt waag ik zelfs de stelling: Ook in een gansch Christelijken staat kunnen de sociale nooden even groot worden, als in een onchristelijken staat, al zal het daar wezen door onkunde, en hier door egoisme. Al waren alle menschen Christenen, dan ware de sociale quaestie de wereld niet uit. Ik zou bedenkingen hebben, als ik onder het gehoor zat van zulke preeken.

Is er iets reëels in de voorstelling van het toekomstig

duizendjarig rijk, dan geloof ik, dat alsdan de broeders oeconomisten geenzins van hunne taak ontslagen zullen zijn.

En ook bij deze toelichting herhaal ik mijne stelling: De kerk heeft toch niets meer te doen, dan de ethische grondslagen te geven van de verdere politieke of oeconomische ontwikkeling van den staat.

4. *Toch mag de pastor geen quietist zijn in dezen.*

Wij hebben in den aanvang er op gewezen. Iedereen tilt mede, om dien grooten steen des aanstoots, dien misstand, uit de maatschappij weg te krijgen. De oeconomisten van beroep; de socialisten-leiders op hunne manier; de staatslieden; de dokters; de wijsgeeren; de arbeiders zelven. Moet de pastor quietist zijn in de sociale nooden? ik zeg nu niet socialisme, maar sociale nooden?

Wij hebben in den aanvang er op gewezen, hoe de predikant zijne eigene bekommeringen bovendien heeft over den geworden toestand. Zal hij met die bekommeringen in zijn hart quietist zijn?

Hij zal het niet kunnen. Hij is de man, en wie beter dan hij, die door zijn dagelijksch werk het meest den socialen nood leert kennen. Ik heb in den aanvang reeds aangetoond, hoe hij daartoe in de gelegenheid is

Wij moeten ons schamen terwille van onzen collega, indien van hem gezegd kan worden: Hij kent den nood, maar het raakt hem zijne koude kleeren niet. Het is zeer onaangenaam, al is het alleen voor onze ambtseer, als op de vraag der ten strijde trekkende soldaten: „Waar is

onze veldprediker?" geantwoord moet worden: „Hij zit in den bagagewagen". Het is meer dan bedenkelijk, als menig quietist in dezen zich gemakkelijk van den socialen nood afmaakt, met een beroep op het betere hiernamaals. Het is verschrikkelijk, dat menig pastor zijn ambt van geestelijke opvat in dien zin, dat hij geene andere dan geestelijke hulp behoeft te geven. Als een dokter van mijne kennis uitgaat met een hemd aan het lijf, maar t'huis komt zonder hemd, en aan zijne vrouw de biecht moet afleggen, dat hij bij de kraamvrouw, waar hij juist van daan komt, daar ver op de heide, zijn hemd aan stukjes heeft gesneden, omdat daar letterlijk niets, niets was voor vrouw of kind, zal daar een pastor komen, en zeggen: Ik heb een geestelijk hemd voor u, o kraamvrouw!

Is ons aller hoofd Christus dan quietist geweest in den socialen nood, al heeft Hij noch oeconomisch, noch politiek program nagelaten? Is het Christendom in het algemeen quietist geweest, al heeft het Christendom ook geen oeconomisch of politiek program? Heeft Christus, heeft het Christendom bij zijne wereldhervorming zich ook van den socialen nood afgemaakt met een beroep op het betere hiernamaals? Ik wil niets afdingen van den troost, die, bij den armen lijder, kan liggen in de hoop op het betere hiernamaals, maar het moet sommigen pastors niet vreemd vallen, als sommige armen, bij die verwijzing of bij dien wissel op de eeuwigheid, zuchten: De barmhartigheden des pastors zijn wreed!

Is het omdat de pastors zoo geschoeid zijn met de bereidwilligheid des Evangelies, als met Mercuriusvleugels, — dat zij niet begrijpen kunnen, dat een arme lederen schoenen

behoeft? Is het omdat de pastors den helm der zaligheid op hebben, dat zij niet gevoelen kunnen, hoe een arm kind op de straten lijdt, als de sneeuwstorm door de verwarde haren giert? Is het omdat de pastors zoo'n schild hebben, waar al de pijlen des boozen op uitgebluscht worden, dat zij niet begrijpen kunnen, dat een arbeider een schild noodig heeft tegen overgeërfde armoede? Is het omdat de pastors zulk goed manna ontvangen, dat zij zich niet verbeelden kunnen, hoe een arme trek heeft in gewoon brood?

Daar is, ik zeg niet altijd, maar in sommige gevallen, geen fijner handelsspeculatie dan die eens pastors, die quietist is in den socialen nood, en den armen hongerlijder eene check geeft, betaalbaar in den eeuwigen dag.

Daar is altijd sociale nood geweest; en als er ooit een groote nood is geweest maatschappelijk, dan was het in dien laatsten bloeitijd der oude wereld, toen het Christendom optrad. Wel! wat heeft dat jonge Christendom zich door die nooden heengeslagen, als door eene bende! Eene lijfelijke slavernij (veel erger dan de moderne negerslavernij in Amerika, als men bedenkt, wat het zeggen wil dat in Pericles' tijd Athene met zijne 20.000 inwoners 400.000 slaven had) werd niet door een oorlog, maar door een tooverwoord uit den weg geschaft; en dat tooverwoord was niet eens een dogma: er mag geen slavernij bestaan; maar, na het christelijk stellen van den slaaf voor zijn meester, dit woord: „hier is Onesimus, vroeger Onesimus, nu niet meer Onesimus." Eene voor de vrouw allervernederendste toestand, zoo vernederend als de toestand overal weer wordt waar de christelijke vrouw verdwijnt,

zulk een toestand werd opgeheven, gansch modelmatig, zonder den hooggestelden eisch van emancipatie der vrouw! maar praktisch door een ethisch begrip van lichamelijke waarde. Wat sociale wonderen hadden er toen plaats! Maar het Christendom quiesceerde niet, het begreep de dubbele roeping; het gevoelde in zich te hebben de belofte des toekomenden en *dezes* levens, al vervulde het beide roepingen op ethische wijze.

Geen predikant lade de schande op zich van gevoelloosheid, en gebrek aan kennis der diepte van de tegenwoordige ellende. Geen pastor achte zijne toga van te fijn fluweel, om zijn schouder tegen den grooten steen te zetten. Geen pastor lade de schande op zich van den Priester en den Leviet, die den gewonde op den weg voorbijgingen. Geen pastor gevoele zich te geestelijk om goed eten op prijs te stellen; ik zeg niet op zijn eigen disch, daar zal hij wel voor zorgen, maar op de tafel van den arbeider. Hij beware toch vooral den arbeider voor een spiritisten-maaltijd van scholastieke dogmen-ontwikkelingen. De arbeider mocht hem uit beleefdheid eens weer inviteeren op eene andere soort maaltijd. Geen pastor vergenoege zich, bij de klachten van een vierden stand, met hemelwaarts gerichte blikken, te lispelen: „Wij hebben een wandel in de hemelen." Geen pastor achtte het eene gelukkig gekozen paedagogiek, om van den vierden stand te zeggen: „Wij hebben hen den duivel overgegeven, opdat de ziel moge behouden worden." Arme pastor, die als de sterk gebeende ezel Issaschar nederzit tusschen de twee pakken, omdat hij ziet dat de rust goed is!

WAT DE EVANGELIEDIENAAR WEL TE DOEN HEEFT.

Wij zijn genaderd tot de positieve beantwoording van de vraag, wat de evangeliedienaar dan wèl te doen heeft met betrekking tot de sociale vragen.

1. Wij zijn niet aanmatigend, als wij zeggen, *dat ons het leeuwendeel toekomt van den arbeid op sociaal terrein van nood.* Het kan toch niet aanmatigend genoemd worden, wanneer bij een zwaar werk iemand vrijwillig zegt, het meeste werk wel te zullen doen met vrijlating van anderen.

Mr. N. G. Pierson, in zijne laatste nutslezing over de sociale quaestie, heeft gezegd bij de middelen tot verbetering en nadere oplossing: *„Verheffing van het zedelijk en verstandelijk peil des volks is het meest afdoende middel tot bestrijding van armoede."* Is dit waar, en wie is het niet met hem eens, dan voorzeker komt den evangeliedienaar het leeuwendeel toe in de oplossing der sociale vragen, n. l. *de zedelijke verheffing des volks.*

Nu is deze eisch zeer tegengesteld aan het praktische werken van vele predikanten van onzen tijd, en alzoo kritiek op dat werken. Want ontegenzeggelijk is de kerkelijke strijd dezer dagen zeer ondienstig voor de zedelijke verheffing van het volk. In Amsterdam heeft die strijd niet alleen een ontwikkeld deel der gemeente verder afgestooten van de kerk, maar ook van de zedelijkheid, door de kerk aanbevolen. Te Leiderdorp schijnt die strijd zelfs gereformeerde revolvers voor den dag gebracht te hebben. Te Aalten plaatste de hittigheid des toorns Soedeneesche knuppels in de vuisten der anti-Ganglianen. Te Oldeboorn verwekte eene Homoetiaansche methode van volksverheffing

eene woede tegen spiegelruiten en pastoriemeubelen. En te Nijkerk zag Dr. van den Berg als gevolg van zijne drieste kanselbeklimming eene even drieste uitwerping uit den tempel onder een luidruchtig Wilhelmus. Om nu niet te noemen, hoe sommige couranten en eenige kleinere provinciale blaadjes, van predikanten uitgaande, bezig zijn de zedelijkheid onder den vierden stand te vormen en te ontwikkelen. Kon Domela Nieuwenhuis voor jaren nog zeggen: „De wanorde zit niet in de feiten, maar in de gemoederen", wij zijn nu reeds verder, de wanorde zit ook reeds in de feiten; en dat heeft Dominé Nieuwenhuis nu eens niet gedaan. Worde daarom maar ten opzichte van de wanorde in de kerk steeds meer gedaan, wat Dr. J. H. Gunning ook voor jaren reeds in het Haagsche dagblad ongeveer aldus gezegd heeft: „Wie niet in zich opgenomen heeft de historische ontwikkeling van beschaving tot nu toe, en aldus zijn tijd ten achter is, of wie zich tegen die ontwikkeling verzet, kan moeilijk als burger maar moet als gast beschouwd worden."

Ook de kerkelijke strijd openbaart een der sociale nooden, namelijk het lage peil der zedelijke ontwikkeling onder het volk; maar van hoeveel predikanten moet gezegd worden, dat zij bij dien strijd voor alles oog hebben, behalve voor de *zedelijke* verbetering der lijdende — doleerende — gemeente?

Gaarne zou ik willen zeggen, dat het terugkeeren tot de oude belijdenis en kerkeordening ook het *zedelijk* verbeteren der gemeente van zelf in zich sloot, maar ik zou vreezen, dat Ds. S. D. van Veen zou mompelen: „Hij heeft zeker mijn boek niet *willen* lezen." Een zeker

pastor te Ebelbrunn heeft eens gezegd, dat in zijne gemeente de meeste lieden sociaal-democraat waren, en dat deze zijne trouwste kerkgangers waren. Zou menig doleerend predikant dat hier niet ook eens kunnen gaan beweren, al zou Kater tegen hem zeggen: „Kom, wees nu niet zoo dom om dat hardop te zeggen, want gij weet, ik ben president van Patrimonium en ik ijver nog tegen het socialisme." De kerk mag waarlijk wel weer, in haar strijd tegen de sociale nooden, zeggen: „Heer! verlos mij van mijne vrienden, met mijne vijanden zal ik zelve wel klaar komen!"

Met dit kerkelijk drijven in verband moet ook gezegd worden, dat menige Zondagsprediking evenzoo ten eenenmale die *zedelijke verheffing* des volks voorbij ziet. Men heeft van zelf dogmatisch aangelegde naturen; maar kan ik het helpen, als dogmatischaangelegde naturen in hunne prediking eenigermate ongeschikt zijn om met liefde het ethische deel in 's menschen wezen te leiden, te ontwikkelen, te vormen? Prof. E F. Kruijf heeft ten vorigen jare in deze zelfde vergadering geestig op deze fout in de prediking gewezen, en niet zonder nut. Ethische, dat is op de zedelijke ontwikkeling aangelegde, preeken zijn er zeker in den loop van dit jaar meer ten gehoore gebracht; en dat zulks meer gedaan worde! De ethiek heeft eenigermate geleden onder de dogmatiseerende natuur van den Nederlander; en dit wreekt zich, dat moet zich wreeken. Het zou inderdaad van belang zijn, (indien dat onderzoek eens kon ingesteld worden), om na te gaan hoe weinige preeken er gehouden worden in een jaar over de Voorzienigheid Gods, of uit de bergrede, of over

elk der tien geboden, of over het huwelijk, of over de familie, of over heerschappij of dienstbaarheid, of over arbeid, of over de Christelijke vrijheid, en zooveel meer; in tegenstelling van preeken, wier doel is 's leeraars rechtzinnigheid en samenstemming met de kenmerkende stukken der oude leer aan te toonen! Is er dan weer een nieuwe weg ter zaligheid gevonden, en komt de mensch in den hemel als goed dogmaticus? Of liever, om nu op het terrein van dit aardsche bestaan te blijven, is hij dan de ideaalmensch, de dogmaticus?

Zoodanig gebrek in de prediking wreekt zich altijd in dezer voege, dat het trouwe gemeentelid uit liefde tot de dogmatiek met de revolver of den knuppel in de kerk gaat zitten, niet om zooals de oude Waldenzen het kostbare leven te verdedigen, maar om formulieren te verdedigen.

Laat toch in de predikïng en in het dagelijksche leven meer tegen het materialisme, dat praktisch materialisme geageerd worden. Ik heb gezegd, tegen het socialisme als stelsel, heeft de predikant niets te zeggen. Maar tegen de appendices heeft hij juist ambtshalve alles te zeggen. Dat praktisch materialisme, dat als hulpbende dienst doet bij de z. g. socialisten; dat verward zijn in het begrip van eigendom; dat praktisch gelooven van Lasalles leer, dat hij, die het meest weet te genieten, de beste mensch is, waarom Jezus in zijne gelijkenis den armen man in de hel had moeten zetten, en juist den rijke in Abrahams schoot had moeten plaatsen; dat verward zijn in het zedelijk begrip van arbeid, waarbij men Ed. v. Hartmans theorie al lang gekend heeft vóór hem, dat, wie niet moet werken, dwaas is als hij het doet; dat alles raakt

den predikant ten zeerste. En daarin heeft hij de heerlijkste roeping en de beste gelegenheid, want welk man buiten hem, is zoo gelukkig alle weken zooveel vrijwillige toehoorders te hebben? altijd, als hij niet te vervelend preekt!

Dat alles is juist zijn terrein. En geen ander heeft zoozeer die roeping. Als de pastor niet doende is in de zedelijke ontwikkeling van het volk, wie zal het dan doen? Aan hem, aan hem het leeuwendeel in de oplossing der sociale vragen, *de ontwikkeling van het zedelijk element.* Vooruit dan, pastores! dat zij, die de verstandelijke ontwikkeling van het volk hebben te volvoeren, u niet vóór zijn, niet vóór komen! Geen Jonathan late zijn wapendrager eerst gaan!

2. Maar niet alleen door het woord, of door de prediking heeft de predikant die zedelijke ontwikkeling van den vierden stand te zoeken. *Daar is een direct ingrijpen mogelijk in het arbeidend leven van den werkman.* Daar is een steunen mogelijk van wettelijke maatregelen door oeconomisten voorgesteld; daar is een helpen oprichten mogelijk van eenige vereenigingen; aan al welk werk medearbeidende, de pastor geenzins zijn ethisch standpunt behoeft te verlaten, ja, dat juist alles op ethisch terrein ligt.

Dat is b.v. het bevorderen van de Zondagsrust. Is dat niet direct des pastors roeping, die rust te bedingen bij de werkgevers, waar deze zulks nog niet doen? Is dat zijne taak niet; niet er over te praten, of te schrijven, maar bij de *werkgevers* in te treden voor het volk, en het onderling zien eens te worden over zoodanige

regeling, dat *God*, *familie* en *eigendom* een iegelijk het zijne hebben op den rustdag? dat God zijne eere hebbe op dien dag; dat het huisgezin den vader in zijn midden hebbe op dien dag; dat het eigendom van den werkgever geene schade hebbe op dien dag? Zal het geene beschaming wezen voor menigen predikant, als weldra door zooveel oeconomen en fabriekeigenaars de Zondag als vrije dag wordt vastgesteld, en als hij zal moeten bekennen, zelf niets medegedaan te hebben tot bereiking van het doel, hoewel het op zijn weg lag, op den weg des pastors?

Dat is verder b. v. het aandringen bij den arbeider op matigheid in vertering. De arbeider leeft boven zijn stand; veroordeelt hem er niet te hard om, maar het deugt toch niet. Ik behoef dat u niet te beschrijven, die zelf met minder equipage naar de kerk uwe bruid hebt geleid, dan gij later uwe dienstmeid ziet heen rijden; die zelf uwe vrouw het eenvoudig doopjurkje hebt zien naaien voor uw kind, waar de vrouw van uw bijna fallieten bakker met eigen vinger zelfs geen naald heeft gestoken in het doopgoed van haar kind; die zelf u bekrimpt op uwe uitgaven, terwijl gij evengoed als den verkwistersocialist kondt klagen over ongeëvenredigd loon met den druk der tijden, en ook over het gemis van een normaalwerkdag.

Dat is verder b v. het steunen van de vereeniging tot afschaffing van sterken drank. Een pastor mag zelf geen sterken drank drinken. Waar zelfs een Domela Nieuwenhuis bij een debat in mijne gemeente geroepen heeft: Weg met dat geheele Schiedam! naar den grond er mede! zal daar een predikant niet met alle macht eene kwaal bestrijden, die een groot deel onzes volks verwoest, zoo

zedelijk als lichamelijk? Ik weet wel, dat Domela Nieuwenhuis' motief tot zulk een uitroep gedeeltelijk dat was, dat hij te Amsterdam aldus geformuleerd heeft: „Arbeiders! drinkt geen jenever! want weet, dat gij voor elken borrel zooveel belasting den staat doet toevloeien, dat de staat daarvoor een patroon kan koopen, om u er mede dood te schieten!" maar laat ons motief wezen: „Arbeiders! drinkt geen jenever! want weet, dat gij door Christus bloed gekocht zijt, en van Gods geslacht zijt." Dit appèl verstaat het volk even goed als het appèl van Domela Nieuwenhuis en het dringt ook nog dieper door.

Dat is verder het bedingen van waarborgen voor de zedelijkheid bij fabriekheeren en andere werkgevers ten opzichte van het samenwerken van jongens en meisjes. Gij, predikant ten plattenlande bij de Friezen! moet het, en kan het niet anders, dat bij de vlasboeren de jongens en meisjes door den koppelbaas te zamen worden afgeleverd om het werk op het vlasland te doen? Moet een oeconomist als Kerdijk dat vragen uit de verte, terwijl gij er vlak bij zijt?

Dat is verder het vermeerderen, op alle mogelijke wijze, van de inkomst der diaconie. Waarom vindt toch de diaconie, die grootsche instelling van eeuwenoude dagteekening, zulk eene relatieve waardeering in de oogen van vele predikanten? Is zij zoo vol gebreken? Kleven er zulke onverbeterlijke fouten aan? Zijt gij zoo veranderd, dat het stelsel van individueel weldoen bij U gaat boven het stelsel van collectief, dat is, gemeentelijk weldoen? Dat de collecten niet meer zijn, wat zij in

vroeger jaren waren, is dat alleen de schuld der gemeente, die zich nu met een cent er van afmaakt? Dr. Vos, in zijne *Geschiedenis der Vaderlandsche Kerk*, deelt het mede, dat in de vorige eeuw op een enkelen bededag te Amsterdam werden gecollecteerd in de kerken tot bij de *f* 28.000; te Dordrecht bij de *f* 16.000; te Rotterdam en te Utrecht tot bij de *f* 6000; te 's Hage tot bij de *f* 5000; ja, dat te Amsterdam tusschen het jaar 1724 en 1794 op de jaarlijksche dank-, vast- en bededagen meer dan een millioen gulden door de diakenen werden ingezameld; en dat hoewel van de weelderige diakenen moest geklaagd worden, dat zij kostbare avondjes hadden in de gezellige diakenkamer, dat zij onwetend waren in de gronden der gereformeerde religie, en dat zij „met lange paruyken en hayrlokken door de kerken zwierden om aalmoezen te verzamelen." Waarom moet de predikant niet nu, vooral in den socialen nood, dat stelsel van collectief weldoen meer voorstaan dan ooit? Kerdijk en de zijnen, zij ijveren met grond en met vrucht voor ziekenfondsen onder de arbeiders, voor weduwenfondsen en pensioenfondsen. En zij hebben gelijk. Maar de pastor, heeft hij niet in de ongeëvenaarde instelling der diaconie het collectief fonds der gemeente te zien,waar zonder assurantie-penningen,op het standpunt der liefde, de arbeider geassureerd is tegen den dag van den nood, als ziekenfonds, als pensioenfonds, als weduwen- en weezenfonds ?

Ik noem niet meer op, maar mag zeker wel vasthouden, dat de pastor gansch niet zijn ethisch terrein verlaat, als hij, behalve door de prediking, alle wettelijke maatregelen steunt, door de oeconomisten voorgesteld,

en het oprichten van volksvereenigingen krachtig bevordert in bovengenoemden zin. [16]).

3. *De pastor heeft in den socialen nood met energie deel te nemen aan het werk der Inwendige Zending.*

Inwendige Zending! gij nederige dienstmaagd! gij zijt bij den nood der gemeente de deur binnengekomen; gij doet uw samaritaansch werk, en als het gedaan is, wilt gij weer heen gaan ter deure uit! Gij zoekt geene blijvende plaats in de gemeente; gij wilt ten spoedigste u ontbeerlijk maken, omdat gij gevoelt, dat gij geen blijvend recht hebt; gij spreekt het uit, dat uwe komst tijdelijk is, en in die uitspraak voedt gij de hoop op betere tijden!

Nederiger verschijning eens engels ken ik niet in de geschiedenis der wereld! Is de Uitwendige Zending een uitstroomen uit de poorten van krachtige helden de donkere heidenwereld in, de Inwendige Zending is het binnenkomen in de poort van eene vrouw met mannakruik en balsemurne. Zij komt in de stad het werk der diakenen doen, omdat de diakenen hun ambt niet verstaan en volbrengen, totdat de diakenen het verstaan en volbrengen.

Ontegenzeggelijk behoort toch al het werk der Inwendige Zending tot het ambt der diakenen, welker hoofd de pastor is. Daarom behoort het tot het werk van den pastor in den socialen nood, om die Inwendige Zending te bevorderen uit al zijne macht.

Dat heeft August Herman Francke verstaan, en die breede rij van piëtisten, die steeds een breederen phalanx ontwikkelen, en waar mannen pastors uitsteken als Hel-

dring, Pierson, van 't Lindenhout en Adama van Scheltema.

Zie, ik heb in den aanvang de sociale nooden opgesomd; maar aanschouw, hoe zij één voor één die nooden lenigen, die rampen beteugelen, die kwalen beperken, al lossen zij de vragen niet op. Weezen worden uit den socialen nood uitgerukt, 800 tegelijk, en voor het sociale leven geschikt gemaakt; en van 't Lindenhout leert daarmede den diaken eigenlijk te veel quiesceeren in dit opzicht. Verwaarloosde kinderen worden in Talitha en Bethel aan den socialen honger ontnomen, zoo niet van erger nood vooruit gered; en Steenbeek ontfermt zich over die, welker niemand zich ontfermt. Hoenderloo brengt ondeugende knapen in het sociale leven bekwamer terug. Een net van diaconesseninrichtingen, tot welker oprichting menig predikant den stoot mocht geven, spreidt zich gaande weg uit over de krankenwereld, en moedig is het werk dier flinke zusters, die nog jaren daarna den dank inoogsten van een smid of machinist, of van een conducteur of fabrieksarbeider, die eerbiedig haar groet met vriendelijken blik op de straat of in den trein. Ermeloo en Heemstede voorzien meer en meer in een nood, over welks ellende de socialisten nog niet eens geroepen hebben, ofschoon zij anders over alles roepen. Straks, indien de heer Heldring, van Velsen, zijn zin krijgt, ten opzichte van zijn wensch die door vele bladen is prijselijk gekeurd, straks verrijst er naast de Maatschappij van Weldadigheid eene soortgelijke instelling, die op de heidevelden van Drenthe of Gelderland overvloed van arbeid verschaft aan allerlei leegloopend bedelaarsvolk, en die uit de daar geplante bosschen voor een zeer klein gedeelte in de onkos-

ten zal kunnen voorzien. Militaire tehuizen bemoeien zich met het onbesmet bewaren van den jongen recruut in eene gevaarlijke soldatenwereld, en willen hem ethisch geschikt houden tot den geregelden arbeid, waartoe hij weer terugkeeren moet. Volkskoffiehuizen verschaffen den arbeider gelegenheid zijn weinigje loon in den zak te houden, als hij reizen moet. Jongelingsvereenigingen, behalve het soms noodzakelijk schijnend bestanddeel pedanterie, worden meer en meer de kweekplaatsen van eene zedelijke opvatting van het begrip arbeid, en deze christelijke jongelingen vergoeden in de maatschappij met die zedelijke opvatting van arbeid hun te kort in de praktijk van arbeid. Eene societeit als van de jongelingsvereeniging te Amsterdam tracht den stroom van vermaken in zulk eene groote stad in eene behoorlijke bedding te leiden, en laat het onderscheid zien tusschen een christelijk billardspeler en een professeur de billard uit de wereld. De arbeid als van een Wolbers, van een T. M. Looman, van een Geel, onder het volk, onder den vierden stand, is eenvoudig niet onder eene statistiek te brengen. Wat zal ik meer noemen? Immermeer breidt zich de taak en het werk uit van de Inwendige Zending, zoover als het ambt van een diaken maar reiken mag, zonder te treden in het ambt van den ouderling, die dan ook dezer dagen genoeg heeft te doen met de reformatie der kerken, of met de bewaring voor de reformatie.

De Inwendige Zending maakt reuzenschreden; doch het werd ook tijd. Wil iedereen, die ons, predikanten, beschuldigt niets te doen in den socialen nood, meer van ons hebben, wij zullen meer doen.

Toch meene geen pastor, dat de Inwendige Zending aangewezen is om de sociale nooden op te lossen. Ook op haar terrein der barmhartigheid ligt de oplossing niet. Zij heft wel de kwalen op, maar niet de oorzaak der kwalen.

De diacones geneest met talent den verwonden krijgsman op het slagveld, maar zij neemt de oorzaak der verwonding niet weg, den oorlog. Dat kan Bismarck vooralsnog. Het weezengesticht neemt wel de weezen in bescherming, maar verhindert niet, dat ouders sterven, en weezen nalaten. Dat vermeent Mr. v. Houten te kunnen verhinderen [14]). Steenbeek erbarmt zich over geprostitueerden; maar heft de prostitutie zelve niet op.

Men schatte dus het werk der Inwendige Zending op hare rechte waarde ten opzichte van de sociale nooden. De oorzaak der sociale nooden ligt op oeconomisch gebied, op zedelijk gebied, en op verstandelijk gebied. De Inwendige Zending, de tijdelijke helpster der diakenen, laat het wegnemen van de *oorzaak* over aan het woord, aan de prediking. De diaken kent zijne grenzen, en weet waar de taak van den leerenden ouderling begint.

Dat men nuchter zij, en niet te veel verwachte van eene geïdealiseerde opvatting van de taak der Inwendige Zending. Er ligt eene overschatting in van de praktijk, tegenover *het woord*, *de prediking*, de voornaamste hefboom der wereldhervorming. Elk leeraar, dieniet gelooft in de kracht van zijne prediking, en daarom te veel hulpe zoekt bij de Inwendige Zending, ware beter diaken. Ik zeg dit niet ter oneere; want er zij geen twist, wie de meeste is, en welke taak de hoogere geweest is en nog is. Integendeel, moge er uit blijken, hoe hoog toch wel

die mannen moeten gestaan hebben, die tegelijk leeraar en diaken, beide ambten in zich hebben weten te vereenigen, en de macht van het woord hebben gepaard aan het werk der Inwendige Zending.

4. *De pastor kan het beschouwen, als tot zijn ambt behoorende, om ongezocht een eerlijk debat aan te binden met z. g. socialisten-leiders.*

Daar zijn tijden, dat men meer bij wijze van brochures debatteert; maar met betrekking tot het volk, dat geene brochures leest, is de mondelinge vorm beter. De vierde stand is bijna niet anders te bereiken dan door toespraak. Die eenigermate het volk kent, weet hoe ongelukkig het daar staat met het lezen en verstaan van een boekwerk, of van een verhaal.

Ik voeg bij mijne stelling, dat het een *ongezocht* debat moet wezen, geen najagen n. l. van debats, dewijl de predikant dan teveel bezijden zijne eigenlijke roeping zou loopen. Ook zeg ik: een *eerlijk* debat, dewijl het zich soms van te voren laat aanzien, dat wegens te weinig ontwikkeling of beschaving van den tegenstander geene vrucht van het debat te hopen is.

Ik meen hierom het bezoeken der discussies te mogen aanraden, omdat de socialisten gewoon zijn geworden zich gedurig op den Bijbel te beroepen, zoo het schijnt in allen ernst. Kan daar de predikant niet op zijne plaats wezen?

Hoe de ex-predikant Domela Nieuwenhuis zijne catechisatiën op de meetings heeft voortgezet, is eigenaardig op te

merken. Een dominé verloochent zich toch nooit. Opmerkelijke verklaringen, zooals van de ontmoeting tusschen Jezus en den rijken jongeling ; opmerkelijke gezegden, als : „Wie twee rokken heeft, ga heen, verkoope er een, en koope een zwaard," zijn op die meetings aan de orde van den dag geweest. Dat Petrus socialist is geweest, en dat getoond heeft tegenover Annanias en Saffira; dat Jezus de eerste socialist is geweest, zijn geliefde onderwerpen van behandeling geweest op die groote catechisatiën. En niet alleen de ex-predikant Nieuwenhuis, maar ook zijne catechiseermeesters Fortuijn en anderen hebben het bemind, op de volksmeetings steeds met den Bijbel in de hand te staan Moet het voor een predikant vernederend geacht worden daar kritiseerend op te staan ? Ook van de vernedering afgezien, is het niet tot zijne roeping behoorende ? Ik weet wel, daar is een Christendom, dat zich moet weten te bewegen met glacéhandschoen bij staande recepties. Maar daar moet toch ook een representant van het Christendom wezen tusschen de blauwe boezeroens bij de staanplaatsen. Behoort een pastor niet aan alle standen toe, en is zijne plaats aan het diner op het kasteelmeer overeenkomstig zijne waardigheid dan tusschen de hoop volks op de meeting in het Volkspark ?

Laat toch de pastor zijn populair karakter herwinnen. Om populair te wezen, behoeft nog geen grein aristocratie opgeofferd te worden. En het populaire bekomt den predikanten zoo wel !

Alleen hoede men zich voor lichtvaardige concessiën, die men meent te moeten doen aan de socialisten op grond van den Bijbel. Ds. A. J. Westhoff, indien

hij het inzag, zou er ons het nadeel van kunnen vertellen.

Het is toch zoo moeilijk niet om het dogma der socialisten te bestrijden, dat Jezus het bestaan van standen zou veroordeeld hebben, en daarom de standen heeft willen opheffen; dat Jezus het eigendomsrecht zou veroordeeld hebben, en daarom heeft willen opheffen. Het is toch zoo moeilijk niet om duidelijk te doen uitkomen, dat het Christelijk of Bijbelsch begrip van arbeid en loon een ander is dan dat der socialisten; dat de Christelijke gelijkheid eene andere is dan de socialistische; dat de Christelijke vrijheid eene andere is dan de socialistische; en dat de Christelijke broederschap eene andere broederschap is dan die der socialisten. Geene vergelijking mag toegestaan worden tusschen den idealistischen toestand der eerste gemeente, toen niemand iets het zijne noemde, en de eischen der socialisten; geene vergelijking tusschen het collectief-leven der monnikenorden en het geëischte collectivisme der socialisten [18]).

Ik behoef dit voor predikanten niet duidelijk te maken, hoewel zulke concessiën niet altijd zijn ontweken uit gewaande getrouwheid aan de Schrift, en uit werkelijke onkunde of gebrek aan doorzicht. Eene zekere gefingeerde opwinding voor de ellende van den vierden stand, als een soort medelijden, speelt dan den pastor vreemde parten. Een vóórtrekken van den vierden stand (eigenlijk eene lage vleijerij) en een groot gemis aan nuchterheid, (waar tegenwoordig eene premie op schijnt te staan) doen hem dan die concessiën doen, zonder dat hij van te voren of daarna ook maar een oogenblik in ernst er aan denkt, ze zelf in praktijk te brengen!

Reeds menig socialistisch debat is uitgeloopen op eene catechisatie-discussie; daar kan de predikant, al is het zonder eer, volkomen op zijne plaats wezen. Maar hij zij ook eenigermate slagvaardig, niet ontbloot van een gemakkelijk oppositie- en defensie-talent. Dat hij anders maar preeken make, dat is een kostelijke arbeid!

5. *Wij noemen als het laatste, maar niet als het minste, de directe prediking van het Evangelie.*

Indien iets de zedelijke verheffing van het volk kan bewerken, dan is het de prediking van Jezus Christus en dien gekruist. Ik weet wel, dat velen zoodanige prediking zal toeschijnen al een zeer pover middel te zijn om sociale nooden uit de wereld te helpen. Maar ik weet ook, dat gij allen, Mijne Heeren! tegen die velen overstaat met eene vaste, empirische overtuiging.

Daar is iets wonderbaars — en de ongeloovigen moeten het toegeven — in de prediking der vergeving van zonden in Jezus Christus. Deze eenvoudige aanzegging, blijkens de wereldgeschiedenis en de zending, heeft op zijn minst evenveel zedelijke bekeeringen en veranderingen bij de menschen te weeg gebracht, als de beste andere paedagogische methode.

Wat die aanzegging te weeg brengt bij een dronkaard, zoodat hij voortaan een geregeld mensch wordt; bij een moordenaar, zoodat hij met het diepste berouw vervuld wordt, en met innige liefde voor anderen; bij een hoereerder, zoodat hij kracht heeft zulk eene moeilijk te overwinnen gewoonte na te laten; met één woord, welk

eene zedelijke bekeering de bloote aanzegging van de vergeving der zonden te weeg brengt, en te weeg gebracht heeft, is eenvoudig niet te zeggen, noch onder eene statistiek te brengen.

Zoovele andere methoden tot zedelijke verheffing van het volk hebben gefaald.

Deze methode, de aanzegging der vergeving van zonden, faalt nog steeds niet; en waar zij mocht falen, daar blijkt schitterend ons hoogste ethische beginsel, dat der individueele vrijheid.

Wij hebben het recht, wij, predikanten, over deze methoden te oordeelen. Hier zijn wij op *ons* terrein. En wij betwisten ieder ander, die niet, even als wij, van dag tot dag eene der methoden van zedelijke verheffing in toepassing brengt, over deze zaak een afdoend oordeel te vellen. De geschiedenis der moderne Zending, waar op het oogenblik 26.000 zoo blanke als gekleurde predikers bezig zijn die methode, de aanzegging der vergeving van zonden in Christus, in toepassing te brengen, is eene schitterende proef van de deugdelijkheid dezer methode. In een opstel in de „Stemmen voor Waarheid en Vrede" van 1886, getiteld: „Eene Apologie der Zending", heb ik getracht aan te toonen, wat die methode zelfs uitwerkt onder de heidensche volken; hoe daar de Zending de machtigste factor is op zedelijk gebied, op geestelijk gebied, en op materieel gebied. Dat gansche opstel neem ik de vrijheid als bewijs voor deze mijne laatste stelling in het midden te brengen.

Laat ons doorgaan, Mijne Broeders! met de prediking, met die aanzegging! Eene zedelijke verandering van binnen

uit aan den mensch, en niet iets anders, is het ten slotte, waarop een politiek gebouw of een oeconomisch gebouw alleen vasten grondslag voor de eeuwen kan vinden. En die zedelijke verandering vindt geene betere oorzaak dan het tot ontwaken gebrachte bewustzijn: God heeft in Christus mij de zonde vergeven.

Acht het niet gering, maar weest uzelven wel bewust van de kracht, die gij elken Zondag op uwen kansel uitoefent, eene kracht tot vernieuwing der wereld, zoo zedelijk, als geestelijk, als materieel. Nog altijd, als in Israel, in het centrum van der volken bestaan de tempel, en in dien tempel Jehova. Proudhon heeft gezegd: „Het is wonderlijk, maar zoo spoedig men in de diepte van eenig vraagstuk afdaalt, dan stuit men altijd op de theologie." Wij vinden daar niets wonderlijks aan; maar wel, dat Proudhon het heeft ingezien, en zoo menig evangeliedienaar niet.

Wij eindigen.

Het is ons bekend, dat er nog veel is, waarop wij in dit opstel de aandacht hadden kunnen vestigen, als in verband staande met het onderwerp. Wij weten, dat er menige belangrijke zaak is, die wij slechts met een enkel woord, met eene enkele aanwijzing, of met eene enkele stelling aangeroerd hebben.

Moge het bovenstaande echter medegewerkt hebben, om de groote vraag van het heden, en van de naaste toe-

komst, tot eene zuivere beoordeeling te brengen van den evangeliedienaar, en om hem eenigermate het bewustzijn te versterken, dat hij het leeuwendeel heeft in den arbeid van de oplossing der sociale vragen.

Een *noblesse oblige* spreke uit de sociale vragen tot ons. Want waarlijk, wij, pastors, behooren tot den oudsten adel op dit terrein. Sedert Mozes, sedert Christus hebben de priesters een open oog gehad, bij vele tekortkomingen, voor de aardsche belangen der kinderen huns volks, gefondeerd op eeuwige, zedelijke rechten en plichten van de induvidu.

En dan, ook het collectivisme is ons niet geheel vreemd.

Onze krachten reiken wel niet toe. Wij, predikanten, zijn te gering in getal tegenover zoo groot een volk. En menige vacature op het platte land, en menig duizendtal van stedelingen is als eene quasiparochie, dewijl de herder ontbreekt. Doch het verdubbele onzen ijver. Dat de arbeiders het aan ons zien, en zeggen gaan: Zij arbeiden ook, zelfs zonder normaalwerkdag!

En voorts, zoovelen wij eenigermate getrouw zijn in onze roeping, wij hebben nog niet te klagen over miskenning van de waarde van onzen arbeid. Mr. N. G. Pierson, in zijne nutslezing, wijst met een eigenaardigen toon, met een neustoon, op eenige ingrijpende oorzaken van het sociale kwaad, en vervolgt dan woordelijk aldus: „Men zal mij zeer ouderwetsch vinden door mij aldus te hooren spreken. Zoo spreekt men alleen nog op den kansel." Onwillekeurig laat hij daar onzen arbeid een groot recht wedervaren. Als het waar is, dat alleen nog op den kansel het volk op de oorzaken van zijne sociale

nooden wordt gewezen, dan zijn wij niet de minsten in den arbeid der wereldordening. Kom, het staat immers ook vast, dat „der Geistliche mit der antimaterialistischen Predigt von Sünde und Gnade, von Charfreitag und Ostern, von Erlösung und Wiedergeburt, Träger eines untrüglichen Wortes, Zeuge eines unbeweglichen Reiches, Werber eines unbesiegbaren Königs, Eroberer unsterblicher Seelen, Arzt verborgener Schäden, Tröster auch dem Tode gegenüber, so unscheinbar und geräuschlos und doch überaus herrlich, oft ohne Dank, nie ohne Lohn, — fort und fort an der Lösung des socialen Problems arbeitet." [19])

AANTEEKENINGEN.

1) Deze uitdrukking is van Mr. H. P. G. Quack.

2) Grooter sociale omwenteling heeft wel geene leer kunnen bewerkstelligen, het Christendom uitgezonderd, dan het Boedhisme.

Het Brahmaïsme had de leer der vier kasten in vaste praktijk gezet. De Sudras, de landbouwers, de krijgslieden de Brahminen, waren vier standen, door onoverkomelijke kloven gescheiden. Indien ooit eenig volk gezucht heeft onder het gevoel eener onoverkomelijke klove tusschen het proletariaat en het plebs, tusschen het plebs en de patriciërs, tusschen de patriciërs en de priesters, dan is zulks bij de Indiërs het geval geweest Wij hebben daar het voorbeeld van eene maatschappij, die onder de schreeuwendste onrechtvaardigheden kan bestaan gedurende vele eeuwen, omdat eene ontzaglijk groote gedachte haar beheerscht; de gedachte Brahma, groote gedachte voor een zich pas uit de duisternis opheffend volk.

Het Boedhisme is het geweest, dat daar de sociale omwenteling heeft te weeg gebracht. Het trad op met de leer der sociale gelijkheid van alle menschen hier op aarde. Het kende alleen de godsdienstige ongelijkheid, in meerdere of mindere toenadering tot het Nirvana. De sociale gelijkheid zocht het, gelijk het tegenwoordige socialisme die ook zoekt. Maar met

onderscheid, welk onderscheid veroorzaakt wordt door beider verschillende levensbeschouwing. De levensbeschouwing van het tegenwoordig socialisme is: Daar is geene opstanding der dooden; en daarom eet, en drink, en wees vroolijk. De levensbeschouwing van den Boedhist is: Daar is eene bijna oneindige reeks van telkens wedergeboren worden, en elk nieuw leven is nieuwe smart; welzalig die de laatste bestaansvorm haast bereikt heeft, en in het Nirvana zijn bestaan vindt opgelost en vernietigd.

De gelijkheid, welke het tegenwoordig socialisme zoekt, is: gelijkheid in het genieten der aarde. De gelijkheid, welke het Boedhisme zoekt is: gelijkheid in ascetisme. De sociale gelijkheid is den Boedhist bij slot van rekening niets waard; den socialist alles waard. Afgezien bovendien van beider methoden van propageeren, en van beider resultaten, is het duidelijk genoeg, dat, al zijn beide eenigzins op elkaar gelijkende verschijnselen, zij toch niets met elkander gemeen hebben. Het tegenwoordig socialisme zou in Indië geen bodem om te groeien ooit gevonden hebben.

3) De staatsregeling van Pericles had inderdaad eenige overeenkomst met den door de sociaal-democraten begeerden toestand. Het *algemeen stemrecht* vigeerde. De *cleruchieën* waren bezittingen op de onderworpen staatsburen veroverd, en daarna onder de armste Atheners verdeeld. De *Liturgieën* waren vrijwillige contributiën van de rijken aan de staatskas, bestaande in het bekostigen der gezanten aan vreemde hoven, in het uitrusten van eigen oorlogschepen, en in het voeden van 't arme volk. Voorwaar, met deze drie dingen, het algemeen stemrecht, de cleruchie en de liturgie zou menig sociaal-democraat meer dan tevreden zijn.

De leer van Ephialtes en Pericles was, dat de armen even goed recht hadden op de genietingen des levens als de rijken,

en dat op den staat de verplichting rustte om den armen de middelen daartoe te verschaffen. Daarom bewerkten zij, dat het zitplaatsengeld (2 obolen = 15 cents) in den schouwburg van Dyonisius, waar de tragische koren werden opgevoerd, aan de armen uit de staatskas werd teruggegeven. Evenzoo dat bij de feesten gelduitdeelingen uit de openbare kas aan de armen zouden geschieden. (Wij beoordeelen hier niet de politiek, die er achter zat tegenover Cimon, den aristocraat). Zoo werden ook daggelden gegeven aan de armen voor elken dag, aan eene volksvergadering besteed. En wat ten zeerste eigenaardig was, ruime uitkeeringen aan de armen uit het batig slot van de staatskas werden jaarlijksche gewoonte.

Dat alzoo het grootste gedeelte des volks zich geheel aan de zucht tot genieten overgaf, sprak van zelf. Zoo kon zelfs de armste meedoen; want van den staat ontving hij zijne daggelden bij de feesten, zijn presentiegeld bij de vele volksvergaderingen, zijn aandeel bij de gelduitdeelingen uit het batig slot; en hiervan leefde hij, zoo weinig werkende als maar mogelijk was, in de blijde hoop, dat hij bij de eerstvolgende cleruchie, met een stuk lands zou begunstigd worden.

Ziedaar een toestand, in veel met de begeerten van het tegenwoordig z.g. socialisme overeenkomende. En wat het schoonst van alles is geweest: de tijd van Pericles was Griekenlands bloeitijd!

Toch leide men uit het voorgaande niet te veel af. Want dat Griekenland toen gebloeid heeft, is waarlijk niet het gevolg geweest der voorgenoemde bepalingen. Ook zou ik als zuiver socialist geen vrede gehad hebben met die velerlei soort van staatsaalmoezen (want wat waren zij anders!) en zou ik aangedrongen hebben op collectief bezit van grond en industriemiddelen, waar toen geen zweem van was. Daarbij vergete men niet, dat het stemhebbend volk, in zijn gevoel van vrijheid, in die stem zoodanig geleid werd door de wel-

sprekendheid van den, ik zeg niet aristocraat Pericles, maar aristocratischen Pericles, dat er van vrijheid eigenlijk geen sprake was. Indien er ooit eenig goed despoot onder een democratischen mantel aan een volk zijn wil ontnomen heeft, door het zijn wil er voor in de plaats te geven, dan die Pericles. Hij, die in de volksvergadering, in een goed oogenblik zijner wegslepende welsprekendheeid, duizende oogen deed omwenden naar den Acropolis, alsof daar het Parthenon reeds schitterde, dat hij in de verbeelding des volks opriep, — hij was eigenlijk de alleen stemhebbende; al ging na de stemming het volk naar huis, fier in het gevoel: „Wat zijn wij groote burgers! zelfs Pericles moest eerst onze toestemming hebben." Pericles was veldheer en wijsgeer, en daarom staatsman, en voorts kunstenaar, een aristocratisch burger, bovendien iemand, die bij zijn sterven zijnen hem roemenden vrienden kon toevoegen: „Een ding hebt gij verzwegen, dat om mijnentwil nooit eenig Athener den rouwmantel aangenomen heeft." Maar wat zou het algemeen stemrecht geweest zijn onder de leiding van ieder ander? En wat zijn de gevolgen geweest van dat gevaarlijke uitdeelen van feestgelden en presentiegelden, enz? Welke kracht tot bestendiging van den toestand school er zelfs in Pericles' bloeiende regeering?

Nog wijzen wij op het onderscheid in het punt van uitgang van der socialisten wenschen en Pericles' handelwijze. Athene kwam in zijne weelde tot die staatsuitkeeringen aan de armen, terwijl van onzen tijd dat niet zou kunnen gezegd worden. Welk eene weelde, toen de meest verkwistende vaders door hunne zonen knijperts werden genoemd! Toen de Bondschat naar Athene was gehaald! Toen 20,000 Atheensché burgers samen 400,000 slaven er op na hielden! Tegenwoordig komt men uit armoede, uit den drukkenden nood der tijden er toe, om van den staat, als van een alvermogend lichaam, allerlei uitkeeringen te verlangen.

Met andere woorden: toen was er een oogenblik kans het idee te verwezenlijken; nu is die kans er niet. Of willen de sociaal-democraten het aannemen, om, als in Pericles' tijd, het saldo der staatsrekening onder elkander te verdeelen?

4) Overeenkomst tusschen Plato's Republiek en der, door de socialisten begeerde, republiek is, dat beide niet meer zijn dan een wijsgeerig ideaal, dat nimmer in werkelijkheid is getreden tot nu toe. Verdere overeenkomst is, dat beide eene eenheid of collectivisme zoeken, waarbij de vrijheid van de individu, ethisch opgevat, voor goed is genegeerd. Het is door dat collectivistisch ideaal, dat ook Plato gekomen is tot gelijkluidende eischen als de socialisten, zooals opheffing van den eigendom, vernietiging van het familieleven in de gemeenschap van vrouwen, en staatsopvoeding der kinderen buiten de ouderlijke woning. — Toch is voor het overige Plato eene, laat mij zeggen, te geestelijke natuur, dan dat zijne Republiek eenig samenstemmend fondament kan hebben met den sociaal-democratischen staat. Plato's geloof is: Er is eene eeuwigheid, er is een voorbestaan en een voortbestaan der dingen, er is een God. En naar zijn eenigermate pantheistischen God modelleert hij zijne aardsche republiek. Het tegenwoordig socialisme weet van dat alles niets, en bouwt zijne republiek juist op de tegenovergestelde dogmen. Plato's staatkunde of moraal (want deze zijn bij hem één) is, bij slot van rekening, in consequentie ascetisme; die van de sociaal-democraten is alweer het tegenovergestelde. Wel vreemd, dat twee aan elkaar zoo tegengestelde levensbeschouwingen elkander ontmoeten in het collectivisme, als meest begeerlijken maatschappelijken bestaansvorm! Laten wij tot zijne eer ons haasten te zeggen, dat hij, de heiden, na korte kennismakiug met de z.g. socialisten, zeker zich zou afgewend hebben met het woord: Deze lieden zijn niet vroom.

5) Hoe Hugo de Groot (De jure belli ac pacis) de grondlegger is geweest van het contrat social, en alzoo van de leer des volkssouvereiniteit, heeft ook Mr. A. R. Arntzenius in zijne dissertatie: *De Staatsleer van J. J Rousseau*, aangewezen. Volgens der liberalen getuigenis blijft de Groot's groote verdienste, den eersten stap gedaan te hebben tot eene zelfstandige, van allen onpassenden invloed bevrijde rechtsleer; d. w. z. hij is de eerste geweest, die de bron van het recht niet afleidde uit God, maar uit de gezellige natuur van den mensch. Wel gelooft hij aan de vertrouwbaarheid van den Bijbel, maar de rechtsleer kan er ook buiten om heengaan. De Staten zijn ontstaan door den opzettelijken wil der menschen. De Staat is: coetus perfectus liberorum hominum, juris fruendi et communis utilitatis causa sociatus. Deze definitie zegt genoeg.

6) Thomas Hobbes: De Cive. Zie dezelfde dissertatie. Ook Hobbes gaat, als de Groot, van den natuurstaat uit; deze is een „bellum omnium contra omnes." De keus ontstond toen tusschen eeuwigen oorlog of zijne eigene rechten eenigermate opgeven. En „duorum malorum impossibile est non eligere minus," en ziedaar den Staat, een contrat social; den Staat een voortbrengsel van den opzettelijken wil des menschen. De individuen samen vormen den Staat, den „Leviathan of sterfelijken God, aan wien wij, naast den onsterfelijken, onzen vrede en onze bescherming te danken hebben." — Het is duidelijk, dat als niet een zedelijk beginsel de oorzaak is van eene staatsvorming, maar de wil des volks, — dat dan ook niet een zedelijk beginsel, maar het volk souverein is in den Staat, het volk, met al zijne individueele wenschen en begeerten!

7) Benedictus de Spinoza. Zie dezelfde dissertatie. Evenals een visch moet zwemmen en een vogel vliegen, evenals de grootere visschen de kleinere moeten opeten en deze laatsten

opgegeten worden, zoo is ieder mensch gedetermineerd meer of minder aan zijne hartstochten onderworpen te wezen. Zoolang nu de hartstochten vrij spel hebben, zijn de menschen van nature vijanden. Ieder zoekt echter te ontkomen aan een toestand van vijandschap, haat en toorn, zooals de natuurstaat is; en uit vrees voor elkaar wordt daarom de Staat opgericht, een onderling contract is gesloten. Maar aan het contract, waarbij het staatsgezag wordt ingesteld, is de houder van dat gezag overigens slechts in zooverre gehouden, als hij gedwongen is; zoodra hij kan, mag hij volgens het natuurrecht, die overeenkomst verbreken. — Ook Spinoza leidt van het volk alle gezag in den Staat af, en niet van een hooger zedelijk beginsel. Zoo is ook bij hem het volk souverein.

8) J. J. Rousseau: Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité des hommes. Zie dezelfde dissertatie. Bekend is Rousseau's „natuurstaat" en zijne voorstelling van gelukzaligheid in dien natuurstaat. Het begin van alle ongelijkheid, ellende en slavernij was van dat noodlottige oogenblik af, waarop de mensch bemerkte, dat het voordeelig was, om *alleen* voorraad te hebben voor *twee;* toen ontstond de landbouw, toen de *eigendom.* Toen kwam vanzelf de onderlinge oorlog. Daarna het contrat social. — Alle recht is dus ontleend aan het volk. Want door den „algemeen wil" zijn de Staten ontstaan. De individuen hebben een onvervreemdbaar recht om dus zelven over zaken van staatsbeleid te beslissen. Hierin ligt ook het eenige middel om de vrijheid te waarborgen, of terug te krijgen, waar die verloren is. Het volk is souverein. Dat het volk weer souverein zij! riep Rousseau toen; en hij riep het niet te vergeefs.

Dat zijn uitgewerkt stelsel, zijn „contrat-social," invloed heeft uitgeoefend, is mogelijk geweest door de minachting van zijne tijdgenooten van de toen bestaande toestanden. Wie

kon er vrede hebben met de regeering van Lodewijk XV? Maar die invloed was ook mogelijk door de antipathie tegen *elk* gezag, aan dien tijd eigenaardig. „Zooveel rangen, ambten en standen hadden rechten zonder plichten; daarbij zoo treurig afstekende zelfs tegen den adel in de tijden der foedaliteit. Er was geen motief meer van onderscheiding; waarom dan langer onderscheid en ongelijkheid? Maar de invloed van Rousseau's stelsel was bovendien mogelijk door de *abstracte methode*, die hij volgde. De wijsgeeren, letterkundigen, encyclopaedisten waren de opposanten der kroon; maar abstracte opposanten tegenover reëele kwalen. Met minachting neerziende op eene ervaring, die zij niet kenden, trachtten zij hunne systemen door middel van het enkele licht der rede op te bouwen Het gevolg was, dat die systemen niets gemeen hadden met de werkelijkheid. En die neiging tot het algemeene en abstracte hadden zij aan het geheele volk medegedeeld. Dat abstracte had gemaakt, dat het bestaande nu ook niemand meer belang in boezemde." En zoo viel door den invloed van het „contrat-social" het koningschap, en nog zooveel meer. De revolutie nam dadelijk het dogma der volkssouvereiniteit als haar dogma aan. Op 10 Augustus 1792 werd reeds het algemeen stemrecht geproclameerd. Napoleon maakte vooreerst aan velerlei toepassing dier theorieën een einde. Doch slechts tijdelijk. Steeds breeder en breeder is de stroom gaan vloeien. Democratisch is de richting onzer eeuw, en haar te keeren is niet mogelijk meer; misschien nog haar te leiden (Alexis de Tocqueville). Het beginsel van de leer der volkssouvereiniteit is zich eene plaats gaan innemen in de harten der groote massa. Over dat beginsel is zelfs niet meer te strijden, schijnt het; nog maar over deszelfs organisatie (Thorbecke). Wel wanhopig, indien het waar is! — Toch sta hoopvol hiertegenover, dat de moderne staatsleer in de 19e eeuw zich is gaan verzetten tegen die leer. Wel ontleent volgens de mo-

derne staatsleer de staat zijn gezag niet aan God, noch aan het volk, maar aan een motief van welzijn van het algemeen. Maar daar is dan toch eene ethische gedachte ten minste weer grondslag van staatsregeling. — De strijd in de komende wereldgeschiedenis zal het wel uitmaken, wie der drie souverein is in den staat: het volk, eene ethische gedachte, of God.

9) Carl Marx, *Das Kapital.* Kritik der politischen Oeconomie. Twee deelen, van ongeveer samen 1400 paginas. Uitgegeven te Hamburg. Het 1e Deel beschrijft: Der Productionsprocess des Kapitals. Het 2e Deel: Der Circulationsprocess des Kapitals.

10) Zie Dr. Schäffle: *De Quintessens van het socialisme,* uit het Hoogduitsch vertaald door Mr. A. Broedelet; 96 paginas. Eene zeer belangrijke studie, van vrij algemeen gezag.

11) Thomas Robert Malthus (1766—1834) was een leerling van Adam Smith en een tijdlang predikant. Behalve het Evangelie naar zijne opvatting, heeft deze man aan de menschheid verkondigd, tegenover de kwaal der overbevolking, eene theorie van geboortevermindering. Leerlingen van Malthus hebben kolendamp aanbevolen als het beste middel om kinderen zonder pijn weer uit de wereld te helpen. Wat recht hebben de kinderen ook in de maatschappij, dewijl klaarblijkelijk geen hunner om acces gevraagd heeft, en er eenige onbeschaamdbeid ligt in zulk eene onaangediende entrée! Volgens Malthus' theorie zouden eigenlijk alleen die kinderen toegelaten mogen worden geboren te worden, over wien van te voren in eene volksvergadering alzoo ten gunste beslist was.

12) Een schoon geschrift over de waarde van het Room-

sche beginsel tegenover de sociale nooden is uitgekomen van de hand van den grooten Gerhard Uhlhorn, Dr. Th. Abt zu Loccum. De titel is: Katholicismus und Protestantismus gegenüber der socialen Frage

13) Mr. A. Kerdijk: Sociaal Weekblad.

14) Men leze het schoone opstel van Mr. H. P. G. Quack over Maurice in zijne „Studiën op sociaal gebied," waar ook Maurice's geschriften opgenoemd en besproken worden. Met welk eene liefde, uit bewondering geboren, spreekt de Hoogleeraar daar over Maurice! Welk eene waardeering ook van Maurice's Christelijk geloof van uit dat standpunt! — Evenzoo verwijzen wij naar een opstel van Dr. A. W. Bronsveld in de Bouwsteenen, De Christelijk-sociale beweging in Engeland, en tegelijk naar een opstel van denzelfden schrijver, De hofprediker Ad. Stöcker.

15) Dr. H. Martensen: Die Christliche Ethik, Specieller Theil, II, Die Sociale Ethik, pag. 100—206. Deze onderscheidt, tegenover het individualistisch systeem van staathuishouding, drieërlei socialisme der „utopische, der revolutionäre, und der ethische Socialismus."

16) Wij zouden hier hebben kunnen bijvoegen, dat de pastor alle geoorloofde vermaken van het volk, in plaats van te beperken, uitbreiden moet. Om maar iets te noemen, zijn daar niet de zangvereenigingen? Hoe zijn onze arbeiders daarin niet nog ten achter bij onze Belgische en Duitsche buren. Navolgenswaardig in de hoogste mate is wat de Meppelsche sigarenfabrikant Jacobs in dezen gedaan heeft; die zelf eerst leerde allerlei blaasinstrumenten te bespelen, en toen onder zijne sigarenmakers een muziekcorps heeft opgericht

waarvan hij directeur is, en welk muziekcorps op onze Christelijke Zendingsfeesten met eere eene plaats bekleedt onder de andere corpsen. -- Dat de pastor helpe om het terrein van geoorloofde volksvermaken ethisch ruimer te maken.

Wat betreft het steunen van alle wettelijke maatregelen, door oeconomisten voorgesteld, zoo sta de pastor ze ten minste niet tegen, als hij geene roeping gevoelt ze te steunen. Dat de liberalisten zoo ijverig bezig zijn den socialen nood door allerlei instellingen al gaandeweg uit den weg te ruimen, is iets. waarvan geen orthodox of anti-revolutionair zonder blijdschap mag kennis nemen Even afkeurenswaardig als de verdachtmaking der socialisten-arbeiders is ten opzichte van de enquête, even afkeurenswaardig is de verdachtmaking van Patrimonium ten opzichte der bedoeling dezer liberalistische voorgestelde middelen tot verbetering. Terecht haalt Kerdijk (Sociaal Weekblad N°. 9) uit Patrimonium van 18 Febr. als een staaltje van zoodanige verdachtmaking het volgende aan:

„Waarom hebben sommigen (der liberale heeren) het lot der werklieden meer dan vroeger zich aangetrokken?

Antwoord: Vrees, dat hun eigen ongerechtigheden en schandelijke knoeierijen en uitmergeling van een deel onzer minderen aan den kaak zouden worden gesteld, gelijk door de enquête reeds aan het licht komt.

En wat is het doel van al die liberale barmhartigheden?

Antwoord: En zij wilden zich eenen naam maken op de aarde."

Van zulk eene gansch onchristelijke verdachtmaking (nog wel van eenen pastor waarschijnlijk) zegt Kerdijk terecht: „Booze kinderen der wereld vragen zich af, hoe zulke brave kinderen Gods dit kunnen verantwoorden voor hun geweten."

17) Mr. S. van Houten: Bijdragen tot den strijd over God, eigendom en familie.

18) Wij voegen er de volgende overwegingen aan toe. Nergens in den Bijbel wordt de arbeid als arbeid maar eenigermate gering geacht, of als een noodzakelijk kwaad gerekend. Zulk eene concessie zou op zijn minst van gebrek aan schriftkennis getuigen. Het Joodsche volk, in zijn besten toestand, is een volk van nijvere arbeiders geweest, van den eenvoudigen landbouwer af tot den dienstdoenden priester of den getuigenden profeet toe. Christus zelf stelt steeds het Koningrijk der hemelen voor onder het beeld van nijvere, arbeidende menschen. Dan is het een zaaier, die uitgaat om te zaaien; of een daglooner, die eenen akker koopt, en dien omgraaft; dan is het eene vrouw, die brood bakt, het zuurdeeg doende in drie maten meels; of eene vrouw, die met bezemen het huis keert; dan is het een Samaritaan, die om zaken reist; of een koopman, die paarlen zoekt; dan is het een tuinman, die mest legt om eenen vijgenboom; of een herder, die het afgedwaalde schaap opspoort; dan is het een huisheer, die zijn geld uitleent; of het zijn arbeiders, die in den wijngaard bezig zijn; of visschers, die het net uitwerpen. En Christus zelf adelt den arbeid in Jozefs werkplaats. En de gansche Schrift, alles eer dan den arbeid als een noodlottigen strijd om het bestaan voor te stellen, verheft den arbeid tot een van 's menschen edelste bestaansuitingen.

Al te duidelijk socialistisch van tendenz is ook de verklaring van Domela Nieuwenhuis van de gelijkenis van den armen Lazarus en den rijken man (Lucas 16, 20 enz.), waarbij hij beweert, dat Jezus om geene andere reden den rijken man in de hel heeft geplaatst, dan omdat hij rijk was. Men neme zijne uitdaging tot eene zuiverder verklaring gerust aan. Immers wijst het slot van de gelijkenis helder aan, waarom de rijke man in de hel aanlandde; evenals zijne broeders had hij zich niet willen bekeeren op de prediking der wet en der profeten. Ook schijnt het een socialist onbekend, dat in den

rijken man, met het bezit van wet en profeten en vele aardsche goederen, het Jodendom is afgebeeld, dat onbekeerd is gebleven ook na de opstanding uit de dooden van Christus.

Dat Jezus (Mattheus 6 : 19—21) waarschuwt voor het vergaderen van schatten op de aarde; dat Jezus den rijken jongeling vermaant, te verkoopen al wat hij heeft, en den armen te geven; dat Jezus daarop zegt: „Het is lichter, dat een kemel ga door het oog van eene naald, dan dat een rijke inga in het Koningrijk der hemelen", is evenmin eene veroordeeling van het bezit der aardsche goederen, als eene aanprijzing van het collectivisme.

Overigens is de Bijbel der socialisten, wegens het weinige, dat hun in onzen Bijbel aanstaat, van zeer geringen omvang.

19) Dr. theol. Rud. Kögel, Die Aufgabe des evangelischen Geistlichen an der socialen Frage, pag. 15. — Wij kunnen niet nalaten, met betrekking hierop, nog af te schrijven, wat dezelfde schrijver zegt op pag. 18 en 21:

„In den meisten Fällen durch seinen Gehalt den wenig Besitzenden nahe gestellt, gehört der Geistliche durch die Ansprüche an seine Wohlthätigkeit zu den verhältnissmässig höchst und freiwilligst Besteuerten. An seiner Thür ist kein Schild mit dem bequemen Abschreckungsmotto: Mitglied des Vereins gegen Verarmung und Bettelei. Ebenso ist ein gewisses Mass von Geselligkeit zu geistigem Austausch ihm Pflicht. Steht er auf dem Lande, so findet der Gutsbesitzer an ihm einen geistigen Umgang, der vereinsamte Hauslehrer einen wissenschaftlichen Halt, der Schulze und der Lehrer einen freundschaftlichen Berather, der Tagelöhner den Briefsteller an den in der Ferne als Soldat dienenden Sohn, der Auswanderer den rechtzeitigen Warner, der nach der Hauptstadt ziehende Dienstbote den Adressengeber für Marthashof und das Amalienhaus. Ist er Prediger in einer grossen Stadt,

so will der von auswärts kommende Gymnasiast durch ihn einen Freitisch, der Student den Weg zu einem Stipendium, die Gouvernante eine Empfehlung, der reisende Ambtsbruder ein Absteigequartier, der Lesebedürftige Urtheile über Bücher, dieser, jener christliche Verein einen Vortrag, der Collectant erst einen Beitrag und dann ein Geberverzeichniss, die Schriftstellerin den Nachweis eines Verlegers, Gemeinde- und Nichtgemeinde-mitglieder bisweilen geistlichen, meistens weltlichen Rath, Mogliches und auch Unmögliches, und ob die Treibjagd der Presse gegen den geistlichen Stand hetzt — selbst in den kritischen Zeiten dauert die Ueberzeugung ungeschwächt fort, dass der Geistliche für Jeden und dass er zu Allem dasei. Ja, nicht selten wirken Schmähartikel gegen einen einzelnen Geistlichen geradezu wie Wegweiser an ihn und wie Empfehlungsbriefe zu verdoppelten Wohltätigkeitsansprüchen "

„Mit seiner äusseren Stellung, wie vielmehr mit der inneren Erfassung seines Amtes, ist der Geistliche beständig in der Lösung der socialen Frage, soweit sie das wechselseitige Verhältniss der Stände angeht, begriffen ..... Wenn ein rechtschaffner Diener vom Wort Selbsterkenntniss und Busse von Allen fordert und von den Hochgestellten nicht am Wenigsten, wenn er die Herrlichkeit des Glaubens Allen anpreist, und den Letzten des Volkes nicht am Letzsten; wenn er den Weihnachtstisch seines Gottes im Schmuck der unterschiedslosen Liebe zeigt, die sich für Alle entäussert, erniedrigt und dahingegeben hat; wenn er seine, aus allen Ständen gemischte Confirmandenschaar zu einem Altar, zu einem Kelche führt und in dem Gruppensystem der Sonntagschule die Stände, die Bildungs- und Altersstufen einander begegnen und dienen lässt; wenn er seine Krankenbesuche mit gleicher Liebe und Freundlichkeit macht, mag er eine oder fünf Treppen zu steigen haben; wenn er — der Leichen-

wagen gehöre der ersten oder der dritten Klasse an — auf den Sarg die gleiche Osterpalme legt, an das Grab denselben Lebensbaum pflanzt; wenn er — was kein Gesetzesscepter, keine Agitatoren peitsche, kein Parteidirigentenstab, keine Wünschelruthe der Sentimentalität vermag — durch das Wort der Wiedergeburt die Gesinnung hervorzurufen im Stande ist, die als Demuth und Geduld, als Gewissenhaftigkeit, Arbeitslust, Ehrlichkeit und Berufstreue, als Ordnungsliebe, Sparsamkeit und Genügsamkeit, als erfinderische Liebe und ausgleichende Barmherzigkeit baut: — halte ich dann den Satz nicht mit gutem Grunde aufrecht, dass der Geistliche mit der Verkündigung des Evangeliums beständig in der Lösung der socialen Aufgabe stehe? Lässt nur der Geistliche das Evangelium nicht im Stich — das Evangelium wird den Geistlichen nie im Stich lassen."

INHOUD

Bladz.

Sociale vragen . . . . . 1.

Eenige antwoorden op de sociale vragen . . . . . 18.

1. Het socialisme . . . . . 18.

2. De Katholieke kerk . . . . . 31.

3. Christelijk socialisme . . . . . 25.

4. Staatsbemoeiing en eigen hulp. . . . . 37.

De Evangeliedienaar . . . . . 41.

1. Wat hij niet te doen heeft. . . . . 41.

2. Wat hij wel te doen heeft . . . . . 54.

Aanteekeningen . . . . . 75.